

Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçelerinde Soru Edatlarının Karşılaştırımlı Bir Analizi

A Comparative Analysis of the Interrogative Words in Modern Standart Arabic and Jordanian Dialects

Merve Özsüllü * 

Öğretim Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü
Lecturer, Necmettin Erbakan University, Academy of Foreign Languages, Department of Foreign Language

Konya / Türkiye

rkoyuncu1@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-2827-8218>

Mehmet Ali Kılav Araz 

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı

Assoc. Prof., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Divinity, Arabic Language and Rhetoric
Ankara / Türkiye

mehmetalikilav.araz@asbu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-1009-2100>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1367921

Cite as / Atıf: Özsüllü, Merve – Araz, Mehmet Ali Kılav. "Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçelerinde Soru Edatlarının Karşılaştırımlı Bir Analizi". *Marife* 23/2 (2023) 497-532.

<https://doi.org/10.33420/marife.1367921>

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 28.09.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 19.12.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2023

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.



Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atınlı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçelerinde Soru Edatlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi

Özet

Günümüzde Arapça, yaklaşık 300 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Bu özelliğiyle Arapça, *Ethnologue*'nin yapmış olduğu güncel sıralamaya göre, dünyada konuşulan en büyük diller arasında 6. sırada yer almakta ve küresel düzeyde yaygın bir iletişim aracı olarak hizmet vermektedir. Arapça'nın kendine özgü yapısı, tarihsel ve kültürel çeşitliliğini yansıtmaya bakımından önem arz eder. Nitekim Arapça, kendi bünyesinde Klasik Arapça, Modern Arapça ve yerel lehçeler gibi farklı seviyelerdeki dil varyasyonlarını barındırmaktadır. Bugün Arap dünyasında Modern Standart Arapça (Modern Standart Arabic) diye tanımlanan dil, ortak yazı ve kültür dilini temsil ederken, bu ülkelerde günlük yaşamda iletişim ise Modern Arap Lehçeleri ile sağlanmaktadır. Bu yerel lehçeler, sadece dil yapısından değil, aynı zamanda kültürel bağlamdan, yaşam tarzından ve toplumun kendine özgü karakteristiklerinden kaynaklanan farklılıklar içerir. Bu nedenle, her lehçenin kelime dağarcığında, telaffuzunda ve dilbilgisel yapısında belirgin farklılıklar mevcuttur. Günümüzde konuşulan Modern Arap Lehçelerini genel hatlarıyla beş ana grupta tasnif etmek mümkündür. Bunlar: Levant (Levantine) veya Suriye-Filistin (Syro-Palestine) Lehçeleri, Arap Yarımadası (The Arabian Peninsula) Lehçeleri, Mısır ve Sudan (Egyptian and Sudanese) Lehçeleri, Mezopotamya (Mesopotamia) Arap Lehçeleri ve Kuzey Afrika (North Africa) Lehçeleridir. Ürdün Lehçesi, Levant bölgesine ait lehçelerden biri olup, aynı zamanda da coğrafi konumu ve tarihsel geçmişi sebebiyle Arap dünyasının çeşitli lehçelerini de bünyesinde barındırmasıyla öne çıkmaktadır. Bu nedenle, Ürdün Lehçesi, diğer Arap ülkelerindeki lehçelerden ayrı ve özel bir yere sahiptir. Çalışmada, Ürdün'de yaygın olarak konuşulan lehçeler üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar: 1. Şehirli Ürdün Lehçesi (اللهجة المدنية) Urban Jordanian Arabic, 2. Bedevî Ürdün Lehçesi (اللهجة البدوية) Bedouin Jordanian Arabic ve 3. Fellâhiyye (Çiftçi-Köylü) Ürdün Lehçesi (اللهجة الفلاحية) Rural Jordanian Arabic. Bu çalışma, Modern Standart Arapça'daki istihfâm üslubu ile Ürdün'de konuşulan lehçelerdeki soru edatlarını biçimsel açıdan karşılaştırarak farklılıkları ve benzerlikleri keşfetmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışmada; "Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçelerindeki soru edatlarının fonetik açıdan benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?" "Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçeleri arasındaki soru cümlelerinin yapısı nasıl farklılık gösterir?" "Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçelerindeki soru edatları ve soru cümlelerinin gramatik açıdan benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?" sorularına odaklanılmıştır. Çalışmada karşılaştırmalı dilbilim yöntemi kullanılarak Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçelerinden toplanan örnek soru cümleleri fonetik, dilbilgisel ve gramatik açılarından incelenerek analiz edilmiştir. Araştırmada ilk olarak Fasih Arapça ve Arap Lehçeleri hakkında bilgiler sunulmuş ardından Fasih Arapça'da geçen soru edatlarının kullanımları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra Ürdün Lehçelerinin çeşitleri ve bu lehçelerde kullanılan soru edatları ayrıntılı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir. Fasih Arapça'da ve Ürdün Lehçelerinde soru edatlarının karşılıkları ile Fasih Arapça'daki soru edatlarıyla kurulmuş cümlelerin Ürdün Lehçeleri'ndeki karşılıkları tablolar halinde sunulmuş değerlendirilmiştir. Çalışmada Fasih Arapça'daki soru edatlarının Ürdün Lehçesi'ndeki kullanımıyla karşılaştırılması sonucunda tespit edilen farklılıklar ve benzerlikler sunulmuştur. Bu araştırmanın sonuçları, Modern Standart Arapça ve Ürdün Lehçesi arasındaki dil farklarının anlaşılmasına ve dilbilim araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Fonolojik, dilbilgisel ve gramatik açılarından yapılan karşılaştırmalı analizlerin bulguları, Modern Standart Arapça'daki bazı soru edatlarının Ürdün lehçelerindeki kullanımlarında fonetik ve gramatik açıdan farklılık gösterdiğini ancak bazı soru edatlarının ise Ürdün lehçelerindeki kullanımlarında benzerliklerin tespit edildiğini vurgulamaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar itibarıyla, Arapça'nın çeşitliliğini daha iyi anlama ve bu diller arasındaki iletişimi geliştirme çabalarına da katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Modern Standart Arapça, Modern Arap Lehçeleri, Ürdün Lehçesi, Soru Edatları.

A Comparative Analysis of the Interrogative Words in Modern Standard Arabic and Jordanian Dialects

Summary

Today, Arabic is spoken by approximately 300 million people, placing it at 6th among the world's largest languages according to the current *Ethnologue* ranking. It serves as a widespread global means of communication. The distinct nature of Arabic is important in representing its rich historical

and cultural diversity. The language encompasses different levels of language variation, including Classical Arabic, Modern Arabic, and various regional dialects. Modern Standard Arabic represents the common written and cultural language in the Arab world, while daily communication in these countries occurs through Modern Arabic Dialects. These local dialects differ not only in language structure but also in vocabulary, pronunciation, and grammatical structure due to cultural context, lifestyle, and unique societal characteristics. Modern Arabic dialects today can generally be classified into five main groups: Levant (Levantine) or Syrian-Palestinian Dialects, Arabian Peninsula Dialects, Egyptian and Sudanese Dialects, Mesopotamian Arabic Dialects, and North African Dialects. Jordanian Dialect, one of the Levant region's dialects, stands out on the merits of its geographical location and historical background, encompassing various dialects of the Arab world. As a result, Jordanian Dialect holds a distinct and special place among dialects spoken in other Arab countries. In this study, commonly spoken Jordanian dialects are categorized into three main groups: 1. Urban Jordanian Arabic (اللهجة الأردنية 2), Bedouin Jordanian Arabic (اللهجة البدوية), and 3. Rural Jordanian Arabic (اللهجة النضالية). This study aims to compare the way questions are formulated in Modern Standard Arabic with the question particles in Jordanian dialects from a morphological perspective to explore their differences and similarities. Therefore, the study focuses on questions such as: 'What are the phonetic similarities and differences between interrogative words in Modern Standard Arabic and Jordanian dialects?' 'How do the structures of question sentences differ between Modern Standard Arabic and Jordanian Dialects?' 'What are the grammatical similarities and differences between interrogative words and question sentences in Modern Standard Arabic and Jordanian Dialects?'. To address these questions, the study employs comparative linguistic methods, analyzing sample question sentences collected from Modern Standard Arabic and Jordanian Dialects in terms of phonetics, grammar, and linguistic aspects. This study begins by shedding light on Modern Standard Arabic and Jordanian dialects. Subsequently, details regarding the usage of interrogative words in Modern Standard Arabic are presented, followed by an in-depth examination of their counterparts in Jordanian dialects. "The study evaluates the counterparts of question particles in Modern Standard Arabic and the sentences constructed using these question particles in Modern Standard Arabic. This evaluation is presented in tables alongside their counterparts in Jordanian dialects. The study presents the differences and similarities identified through a comparison of the usage of question particles in Modern Standard Arabic with their counterparts in Jordanian dialects. In conclusion, this study contributes to understanding language differences between Modern Standard Arabic and Jordanian Dialects from phonological, grammatical, and linguistic perspectives. It emphasizes that while some interrogative words in Modern Standard Arabic exhibit phonetic and grammatical differences in their usage in Jordanian dialects, others show similarities. This study's findings can contribute to better understanding Arabic's diversity and efforts to enhance communication between these languages.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Modern Standard Arabic, Modern Arabic Dialects, Jordanian Dialect, Interrogative Words.

Giriş

Arapça en eski ve köklü dünya dillerinden biridir. Diğer taraftan İslam dininin ve kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in de dili olmasıyla Müslümanlar tarafından çokça rağbet gören, araştırılan, incelenen ve öğrenilmeye çalışılan bir dildir.

Arap dili kendi içinde seviyeler (Klasik Arapça, Modern Standart Arapça, Lehçeler) barındıran bir dil olmasıyla diğer dillerden ayrılmaktadır. Bu seviyelerinden biri de günümüzde Arap coğrafyasında yaşayan insanların günlük hayatta konuştukları lehçelerdir. Fasîh Arapça yazı dilinin ve kültürün ortak dili iken, lehçeler ise iletişimin, reklamların, dizilerin dili olmaktadır. Her lehçe konuşulduğu toplumun kültüründen, yaşam tarzından, o toplumun insanlarından izler taşımaktadır. Bu sebeple her bir lehçenin kelimelerinde farklılıklar, aynı kelimelerin telaffuzunda pek çok değişiklikler görülmektedir.

Ürdün Lehçesi de coğrafi konumu ve geçmişiyle içinde barındırdığı farklı lehçeleriyle diğer Arap ülkeleri arasında ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bu çalış-

mada Ürdün Lehçeleri konu edinilmiş ve bu lehçelerdeki soru edatlarının karşılıkları incelenmiştir.

Ülkemizde ve Arap coğrafyasında Arap lehçeleriyle ilgili yapılan araştırmalara baktığımızda az sayıda çalışma ile karşılaşmaktayız. Diğer taraftan Batı dünyasında lehçe çalışmaları oldukça yoğun bir şekilde yürütülmekte olduğu görülmektedir. Arap dünyasında lehçe çalışmalarının az olmasının başlıca sebebi, lehçelerin yazılı bir dil olmaması, Fasih Arapça'nın yerini alma korkusu vb. etkenlere dayanmaktadır. Ancak lehçeler, Arapça'nın varolduğu zamandan itibaren günümüze kadar gelmiş yaşayan bir canlı olarak önümüzde durmaktadır. Her ne kadar Fasih Arapça yazı ve bilim dili olsa da lehçeler milyonlarca insanın günlük hayatta hatta bilim yeri olan okullar ve üniversitelerde konuşulmaktadır. Ayrıca lehçeler, dilbilim araştırma alanlarının önemli bir yerini kaplamaktadır. Bu açıdan çalışmanın dilbilim araştırmacılarının yanı sıra özellikle de Ürdün lehçeleri üzerine yapılan araştırmalara ilgi duyan akademisyenler ve öğrenciler için katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın sonucunda, Fasih Arapça ve Ürdün lehçeleri arasındaki soru edatlarında dilbilimsel benzerlikler ve farklılıkların daha iyi anlaşılması beklenmektedir.

Bu çalışmada Ürdün Lehçeleri konu alınmış ve bu lehçelerdeki soru edatlarının karşılıkları çalışılmıştır. Makalede, karşılaştırmalı dilbilim yöntemini kullanılmıştır. Bu yöntem, iki dilin benzerliklerini ve farklılıklarını belirlemek için dilbilimsel özelliklerini karşılaştırmayı içermektedir. Ayrıca; Fasih Arapça'da ve Ürdün Lehçeleri'nde soru edatlarının karşılıkları ile Fasih Arapça'daki soru edatlarıyla kurulmuş cümlelerin Ürdün Lehçeleri'ndeki karşılıkları tablolar halinde çalışmanın sonuna eklenmiştir.

1. Fasih Arapça (اللغة العربية الفصحى)

Arapça, öncelikli olarak Orta Doğu'da olmak üzere Batı Asya'dan Kuzey Afrika'ya, Güney Afrika'nın bazı kesimlerinden Malta'ya kadar çok geniş bir coğrafyada yaygın olan bir dildir. Arapça, bu özelliği itibarıyla Latince'den sonra tarih boyunca dünyada en çok yaygın ikinci dil olmaktadır.¹ Ayrıca; *Ethnologue (Languages of the World)*² tarafından yapılan araştırmada Arapça, 2022 yılında lehçeleri ile birlikte toplamda 273.900.000 kişi tarafından konuşulmakta olup, dünyadaki en çok konuşulan diller arasında 6. sırada yer almaktadır.³

Arapça'nın bu derece yaygın bir dil olmasının en önemli sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz İslâm dininin ve bu dinin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'in dilinin Arapça olmasıdır. Bu sebeple Arapça, Arap yarımadasının dışına çıkabilmiş,

¹ B. Moritz, "Arap Yazısı", *İslam Ansiklopedisi (İslam Alemi Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugatı)* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/498; Bedreddin Çetiner, "Arap Aleminde Fasih Dil-Ammi Dil Mücadelesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (14 Ocak 2014), 347.

² "What Are the Top 200 Most Spoken Languages?", *Ethnologue* (03 Ekim 2018). <https://www.ethnologue.com/guides/ethnologue200>.

³ Ayrıca CIA'nın yayınladığı veriler için bkz: "World", *The World Factbook* (19 Nisan 2022). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/world/#people-and-society>

yaygınlık kazanabilmiş ve Arap olmayan Müslüman halklar tarafından da benimsenmiştir. Öyle ki Arapça, başta Türkçe olmak üzere pek çok dile de tesir etmiş, Arapça'dan bu dillere birçok kelime dâhil olmuştur.

Arap dili, bilindiği üzere Sâmi dil ailesine mensuptur. Bu dil ailesinin ise eski Mısır dilini de kapsayan Hâmî-Sâmî köküne bağlı olduğu düşünülmektedir. Sâmi dilleri doğu ve batı olmak üzere iki kola ayrılmaktadır. Arapçanın dil ve fiil yapısı düşünüldüğünde Ârâmî ve Ken'ânî dillerine benzerliğinden dolayı Sâmi dillerinden batı dil ailesine mensup koluyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Arap alfabesinin, Sâmi dillerinin batı dil ailesinden olan Nabatî alfabesinden türemiş olduğu fikri de öne sürülmektedir. Bugün, Arap dili denildiğinde, özelde klasik Arapça, geniş manada da klasik Arapça ile birlikte ona bağlı olan lehçeler kastedilmektedir.⁴

Arap dilinin ortaya çıkış ve gelişim evrelerine baktığımızda; çeşitli sınıflandırmalar karşımıza çıkmaktadır: Bazı bilim insanları Arapça'nın tarihi dönemlerini *Eski Arapça*, *Klasik Arapça* ve *ona kaynak olan eski edebî lehçeler* (6.ve 7.yy arası), *Orta Arapça*, *Modern Arapça* ve *Lehçeler*⁵ olarak sınıflandırırken, bazıları da bu dönemleri *İlk Arapça* (*proto-Arabic*), *Diaspora Öncesi Arapça* (*pre-diasporic Arabic*) (630-790 yılları arası), *Eski Arapça* (*Old Arabic*), *Klasik Arapça* (*Classical Arabic*) ve *Modern Arapça* (*Modern Standard Arabic*)⁶ olarak sınıflandırmaktadır. Jonathan Owens'ın sınıflandırılmasında Klasik ve Modern Arapça'nın bir arada verildiği görülmektedir. Bu ise Klasik Arapça ve Modern Arapça arasındaki büyük orandaki benzerlikten kaynaklanmaktadır.⁷

İslamiyet'e kadar Arapça'nın iki ana kola ayrıldığını görmekteyiz: Güney Arapçası ve Kuzey Arapçası. Güney Arapçası, eski çağlarda Güney Arabistan'ın Seba, Mina ve Himyeri İmparatorluklarının dili iken İslam'ın gelişi ve fetihlerle 7.yy'ın ilk yarısından itibaren tarihten silinmiş ölü bir dil haline gelmiştir. Kuzey Arapçası ise, İslamiyet'in yayılmasıyla alanı genişlemiş, Arap Yarımadası'na zamanla hâkim olmuş, Süryanice ve Kıptî dilinin de yerini alarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁸

İlk dönemden itibaren eski müelliflerin el-Arabiyye (العربية) olarak bahsettikleri klasik lehçeydi. Klasik lehçe ile kastedilen dil; şairlerin eserlerinde kullandığı, kabileler arası ortak edebî dildir. Diğer taraftan âlimler, eski lehçelerden bahsederken luga (لغة) (lugatü Kureyş) ifadesini kullanmışlar, konuşma dilini ise avam dili (لغة العامة) (lugatü'l-âmmе, lugatü'l-avâm) olarak isimlendirmişlerdir. Eski İslam âlimleri, klasik Arapçanın özelliklerine bakarak, Kureyş lehçesinin bu dilin esası

⁴ "Arabic Language | History & Alphabet | Britannica" (Erişim 27 Nisan 2022); Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Nisan 2022).

⁵ Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi".

⁶ Jonathan Owens, *A Linguistic History of Arabic* (New York: Oxford University Press, 2006), 2.

⁷ Ahmet Şen, Soner Akdağ, "Modern Standart Arapça ve Bazı Arap Diyalektlerinde Gelecek Zaman Formları", *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 21/52 (2021), 181.

⁸ Ignac Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel (İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2019), 13-17.

olduğunu kabul etmişlerdir.⁹

Günümüzde Arapçadan bahsederken genelde Fasîh Arapça ve Âmmî Arapça / âmmîce (konuşma dili) ayrımı yapılmaktadır. Fasîh (فصح), Arapça'da fasuha (فصح) fiilinden türemiş olup, bu fiilin sıfat-ı müşebbehesidir. "Doğru, açık-seçik, saf, berrak" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Fasîh Arapça, Klasik Arapça ve Modern Arapçadan oluşurken; âmmî Arapça ise lehçelerden oluşmaktadır.

Klasik Arapça ile; en eski edebî metinlerde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadiste karşımıza çıkan, daha sonra da Arapçanın yaygın olduğu bölgelerde din, şiir, edebiyat ve ilimin beslendiği dil olarak kullanılan, lehçelerden seviye olarak daha üst bir dil kastedilmektedir. Modern Arapçayı ise günümüzde Arap ülkelerinde ortak olarak kullanılan yazı dili olarak tanımlayabiliriz. Sa'îd Muhammed Bedevî, Klasik Arapça'yı, ilk dönemlerden itibaren Arapça'nın edebî ve kültürel bir dili olduğundan fushâ't-turâs (فصحى التراث), Modern Arapçayı ise günümüzde aktif olarak kullanılan yazı dili olması sebebiyle fushâ'l-'asr (فصحى العصر) olarak isimlendirmektedir. Her iki dil de fasîh olduğu için fushâ ifadesini özellikle iki tanımda da kullanmıştır. Bedevî'nin Klasik ve Modern Arapça'nın tanımında iki ayrı ıstılah yerine benzer bir ıstılah ile iki dili de ifade etmesinin sebebi, Klasik ve Modern Arapça arasında bazı söz varlıklarındaki değişikliklerin bazı gramatik farklılıkların dışında neredeyse aynı olmalarıdır.¹¹

İbn Fâris'e göre; âlimler, İslamiyet'ten önce Arap dilinin en fasih ve edebî lehçesinin Kureyş lehçesi olduğu fikri üzerinde ittifak etmiş ve bu lehçeyi ortak edebî dil / yazı dili olarak seçmişlerdi. Kur'ân-ı Kerîm de aynı sebepten ötürü bu lehçe ile indirilmiştir. Kureyş lehçesi bugün Klasik Arapça olarak tâbir ettiğimiz dili temsil etmektedir. Klasik Arapça'yı temsil eden metinler ise; Câhiliyyûn, muhadremûn¹² ve İslâmî devrin ilk şairlerinin şiirleri, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in ve ilk halifelerin resmî yazışmaları, hadis metinleri, eyyâmü'l-Arab'a dair metinlerden oluşmaktadır. Bu metinlere dayanılarak Arap dilinin kuralları ortaya konmuştur. Bu metinlerin yanı sıra lehçeleri fasîh kabul edilen, yabancılarla temas kurmamış ve onlardan etkilenmemiş olan kabilelere mensup bedevîlerin söylemiş oldukları edebî sözler de Klasik Arapça'nın kurallarının belirlenmesinde belirleyici olmuştur. Aynı zamanda bahsi geçen bedevîlerin dillerinde bulunan kelimeler derlenip Klasik Arapça'ya kazandırılmıştır.¹³

Modern Arapça'nın ortaya çıkışı olarak dilbilimci ve tarihçiler, Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği 1798 yılını işaret etmektedir. Fransızlar bu tarihten itibaren

⁹ Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi".

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), "Fasuha", 3/344; Abdurrahmân Celâlüddînes-Suyûtî, *el-Muzhir* (Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye: Beyrut, 1988), 184-185; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Beyrut, ts.), 474.

¹¹ Sa'îd Muhammed Bedevî, *Müsteviyâtü'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsirati fi Mısır* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 205-206; Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi".

¹² Hem Câhiliye devrinde hem İslâmî dönemde yaşamış, Hz. Peygamber hayatta iken veya vefatından sonra müslüman olmuş, ancak onu mümin olarak görememiş kimseyi ifade eder.

¹³ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhü'l-Luga*, thk. Mustafa eş-Şevîmî (Beyrut: Müessesetü Bedrân, 1964), 52; Abdurrahmân b. Haldun, *el-Mukaddime* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 379; Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi".

1798 ve 1802 yılları arasında Mısır'da kalmıştır. Bu işgal sürecinin Modern Arapça için milât kabul edilmesinin sebebi, Napolyon'un Mısır'da matbaa, rasathane, kimya laboratuvarları, tiyatro, okul ve kütüphane kurmak, Fransızca gazeteler çıkarmak gibi kültürel faaliyetler gerçekleştirmesidir. Bu faaliyetler neticesinde Mısır'da Avrupa etkisi başlamış ve bu etki, buradan da diğer Arap ülkelerine yayılmıştır. Böylece dil de yabancı kavramlarla karşı karşıya kalmış ve bu kavramların dile nasıl gireceği noktasında bir tartışma ortaya çıkmıştır. et-Tahtâvî (ö.1873) gibi alimler bir yandan yabancı kelimeleri olduğu gibi kullanırken diğer yandan da bu kelimelerin Arapça karşılıklarını bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Batıdan gelen bu dalga yalnızca kelimeleri değil aynı zamanda tabirleri, az da olsa cümle yapısını da etkilemiştir. Bütün bunlar sonucunda zaman içinde ortaya yeni bir kültür dili çıkmıştır.¹⁴

Modern Arapça, fonolojik, sözdizimsel ve morfolojik olarak Klasik Arapça'ya çok yakın ve günümüzde Arap ülkelerinde kullanılan ortak yazı dilidir. Bu sebeple, literatürde Klasik Arapça, Modern Arapça ve fushâ terimlerinin bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Modern Arapça'nın Klasik Arapça'dan en önemli farkı sözcüklerde ortaya çıkmaktadır. Klasik Arapça'daki birtakım kelimeler, sözcük öbekleri Modern Arapça'da artık kullanılmamaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, hiç şüphesiz, Batı dillerinin Arapça'ya olan etkisidir. Zaman içerisinde yabancı dillerden Arapça'ya yeni kelimeler, terimler, tanımlar vs. girmiş, bu sözcük öbekleri bazen olduğu gibi dile aktarılmış kimi zaman da Arapçalaştırılarak dile dâhil edilmiştir. Diğer taraftan Modern Arapça'nın cümle yapısında da bazı değişiklikler görülmektedir. Örneğin; Klasik Arapça'daki yoğun zamir kullanımı, uzun cümleler ve bazı belâgatlı söylemler Modern Arapça'da aynı derecede kullanılmamaktadır.

Kimi zaman Modern Standart Arapça tanımı içerisine lehçeler de dâhil edilebilmektedir. Bunun temel sebebi Arap toplumlarının iki dilli (diglossia) bir toplum olmasından kaynaklanmaktadır. İki dillilik (Diglossia) Arapça'daki tanımıyla "الإزدواجية اللغوية"; bir toplumun aynı anda iki lehçeye veya iki dile birden sahip olmasıdır. Toplumun her gün konuştuğu konuşma dili, "alt dil" olarak tabir edilmektedir. Öte taraftan edebiyat, eğitim, yazı vs. gibi kültürel alanlarda kullanılan dil ise "yüksek dil" olarak tabir edilmektedir. Arap toplumlarındaki yüksek dil Modern Arapça'nın fasîh Arapça kısmı olurken, alt dili ise lehçeleridir.¹⁵

¹⁴ 'Abdurrahmân el-Cebertî, *Târihu 'Acâibi'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr* (Dâru'l-Cil-Dâru'l-Fâris, ts.), 183-184; Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-Arabî el-Mu'âsir fî Mısır* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 43; Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 190-201; Soner Gündüzöz, "Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8 (2003), 70-71; Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi".

¹⁵ Charles A. Ferguson, "Diglossia", *Journal of The Linguistic Circle of New York* 15/2 (1959), 325; Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View* (Londra: SOAS, University of London, Doktora Tezi, 2019), 15.

2. Arap Lehçeleri (اللهجات العربية)

Arapça aslıyla *Lehçe* (لهجة), Batı dillerindeki karşılığı ile *diyalekt* (*dialect*), kişinin nereye ait olduğunu gösteren bir dil çeşididir.¹⁶ Diğer bir ifadeye göre;

*"Aynı ana dile sahip kişilerin birbirlerini anlayabildiklerinde ve aynı zamanda birbirlerinin konuşmalarındaki tutarlı değişiklikleri fark ettiklerinde aynı dilin farklı lehçelerini konuştuklarını söylüyoruz."*¹⁷

Burada dikkat edilmesi gereken husus, konuşmadaki her farklılığın *lehçe* sayılıp sayılmamasıdır. Bu noktada *lehçeyi şiveden* (*ağız, aksan*)den ayırt edilebilmek için, diğer bir ifadeyle, bir *lehçe* alanıyla diğer bir *lehçe* alanı arasında bir ayırım yapabilmek için diyalektoloji (lehçebilim) alanındaki uzmanlar *kelime dağarcığı, telaffuz veya gramer yapılarındaki farklılıklar* gibi bazı ölçütler belirlemiştir.¹⁸

Lehçenin bir diğer isimlendirmesi olan Âmmîce (العامة) kelimesi, âmme (العامية) kelimesinden türemiştir. Bu kelime "özel" anlamına gelen hâssun (خاص) kelimesinin tam zıddı olup "genellik ve hususiyet" bildirmektedir. Zaman zaman Âmmîce yerine Lugatü'l-âmme ve Lugatü'l-avâm tanımları ile ed-Dârice veya el-Mahkiyye ifadeleri de kullanılmaktadır.¹⁹ Buradan yola çıkarak denilebilir ki Arap dilindeki Fasîh Arapça'yı Klasik Arapça ve Modern Standart Arapça oluştururken, Âmmî Arapça ise lehçelerden meydana gelmektedir.

Lehçelerin kaynağı hakkındaki tartışmalara gelince; Fasîh Arapça'nın, lehçelerin ana kaynağı sayılmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu görüşün dayandığı tez, Fasîh Arapça'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de ve erken dönem Arapça metinlerde gördüğümüz Klasik Arapça'dan meydana gelmiş olması, ancak lehçelerin tarihinin İslamiyet'ten önceye uzandığı gerçeğidir.²⁰

Lehçeler, bazı kesimlerce Fasîh Arapça için tehdit olarak görülmüş, Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dilin yapısını bozacağı endişesiyle uzak durulmuştur. Bu sebeple ülkemizde de lehçe çalışmalarına yeteri kadar önem verilmemektedir. Oysaki lehçeler Arap dilinin doğuşundan itibaren var olan ve var olmaya devam eden bir gerçekliktir. Kaldı ki; Kur'ân-ı Kerîm de bir lehçe (Kuryeş lehçesi) ile indirilmiş, daha sonraları bu lehçe, Fasîh Arapça olarak kabul görmüştür. Günümüzde Arap coğrafyasında yaşayan insanların iletişim dili eskiden olduğu gibi yine lehçelerdir ve bu lehçelerin görmezden gelinmesi, yok sayılması imkânsızdır.

Günümüzde konuşulan Arap Lehçelerini, bölgelere göre 8 ana başlık altında

¹⁶ Pavle Ivić, "Dialect | Linguistics | Britannica", *Britannica Dictionary* (Erişim 14 Mayıs 2022).

¹⁷ Charles W. Kreidler, *Describing Spoken English* (USA: Routledge, 1997), 2; Ahmet Şen, Soner Akdağ, "Modern Standart Arapça ve Bazı Arap Diyalektlerinde Gelecek Zaman Formları", 182.

¹⁸ Charles W. Kreidler, *Describing Spoken English*, 2.

¹⁹ Nihad M. Çetin, "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi", 282.

²⁰ Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar için bkz: Christopher Lucas, "On Wilmsen on the Development of Postverbal Negation in Dialectal Arabic", *Zeitschrift für arabische Linguistik* 67 (2018), 44-70; Loraine K. Obler, *Reflexes of Classical Arabic šay'un 'thing' in the modern dialects: a study in patterns of language change* (USA: University of Michigan, Doktora Tezi, 1975); Jonathan Owens, *A Linguistic History of Arabic*; Janet Watson, "Arabic Dialects (General Article)", *The Semitic Languages: An international handbook*, ed. S. Weninger vd. (Berlin: Handbooks of Linguistics and Communication Science (HSK), 2011).

toplamak mümkündür. Bu bölgelerde 57 tane lehçe bulunmaktadır. Bu sınıflandırma genel itibarıyla yapılmış olup, özelde kendi içinde de farklı lehçeler barındıran ülkeler bulunmaktadır. Örneğin; Ürdün ve Yemen’de birden fazla lehçe konuşulmaktadır. Ancak bu sınıflandırmada Ürdün Lehçesi, Yemen Lehçesi olarak verilmiştir.

Şekil 1. Dünyada konuşulan Arap Lehçelerinin Haritası²¹



1. Mağrib Arap Lehçeleri (Batı Arap Lehçeleri)²²

a. Standart (Koine) Lehçeler:

- Fas Lehçesi (الدارجة)
- Tunus Lehçesi (الدرجة / تونسي)
- Cezayir Lehçesi (دارجة)
- Libya Lehçesi (لبيي)

b. Sîretü Benî Hilâl²³ Öncesi Dönemde Bulunan Lehçeler:

- Cebelî Lehçesi
- Cilel Lehçesi
- Sicilya Lehçesi
- Malta Lehçesi

c. Bedevi Lehçeleri:

²¹ Haritanın alındığı kaynak için bkz: "The Industry Arabic Guide to Arabic Dialects", *The Leader in Arabic Translation Services* (Erişim 23 Mayıs 2022).

²² Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-73.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: "SÎRETÜ BENÎ HİLÂL - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mayıs 2022).

- Hasaniye Lehçesi (حسانية)²⁴
- Sahra Lehçesi (صحراوي)²⁵
- d. Endülüs Lehçesi (أندلسي)
- 2. Sudan Lehçeleri²⁶:
 - Sudan Lehçesi (سوداني)
 - Çad Lehçesi
 - Cuba Lehçesi (جوبا)²⁷
 - Nubi Lehçesi (نوبي / كي-نوبي)²⁸
- 3. Mısır Arap Lehçeleri²⁹:
 - Kahire Lehçesi (القاهرةية)
 - 'Arîş Lehçesi (العريش)
 - Batı Mısır Çölü Lehçesi
 - Sa'îdî Lehçesi (صعيدية)
 - Kuzey Sînâ'i Lehçesi (شمال سناء)
 - Güney Sînâ'i Lehçesi (جنوب سناء)
- 4. Arap Yarımadası Arap Lehçeleri (Güney Arap Lehçeleri)³⁰
 - Bahreyn Lehçesi
 - Bareqi Lehçesi (لهجة تهامة عسير)³¹
 - Körfez Lehçesi (خليجي)
 - Necdî Lehçesi (نجدية)³²
 - Umman Lehçesi (عماني)
 - Hicaz Lehçesi (حجازي)
 - Hadramî Lehçesi (حضرمي)³³
 - Şuhûh Lehçesi (لهجة قبيلة الشحوح)³⁴

²⁴ Hasaniye Lehçesi, günümüzde Cezayir, Libya, Fas, Moritanya, Mali, Nijerya, Senegal ve Batı Sahra'da konuşulmaktadır.

²⁵ Cezayir'in güneyinde yaklaşık 100.000 kişinin konuştuğu lehçedir. Ayrıca Nijerya'nın sınır bölgelerinde 10.000 kişinin bunun yanında Moritanya, Mali ve Libya'nın sınır bölgelerinde azınlıklar tarafından konuşulmaktadır.

²⁶ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 77-78.

²⁷ Cuba Lehçesi; Afrikanın yerel dilleriyle Arapça'nın karıştığı Güney Sudan'da konuşulan bir lehçedir.

²⁸ Somali'nin Kuzey Batısı, Kenya'nın Kibera civarı ile Uganda'nın Bombo civarında konuşulan bir lehçedir.

²⁹ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-71.

³⁰ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-78.

³¹ Suudi Arabistan'ın Tihameh bölgesinde konuşulan bir lehçedir.

³² Necdî Lehçesi, Suudi Arabistan'ın Necd bölgesinde konuşulan bir lehçedir.

³³ Arap Yarımadası'nın, günümüzde büyük oranda Yemen'in Hadramut ili sınırları içinde bulunan Hadramut bölgesinde konuşulan lehçedir.

³⁴ Umman'ın Musandam Valiliği'nde ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin R'asu'l-Hayme bölgesinde konuşulan lehçedir.

- Zufâr Lehçesi (ظفاري)
 - Yemen Lehçesi (يمني)
 - Tihamî Lehçesi (تھامية)
5. Mezopotamya Arap Lehçeleri (Irak Lehçeleri)³⁵
- Mezopotamya Lehçesi
 - Kuzey Mezopotamya / Musul Lehçesi (لهجة موصلية)³⁶
 - Kıbrıs Lehçesi
 - Irak Yahudi Lehçesi
 - Bağdat Yahudi Lehçesi
 - Anadolu Arap Lehçesi
 - Bağdat Lehçesi
 - Güney Mezopotamya Lehçesi
 - Huzistan Lehçesi (اللهجة الزهوازية)³⁷
6. Levant (Şam) Bölgesi Arap Lehçeleri³⁸:
- a. Güney Şam Lehçeleri:
- Filistin Lehçesi
 - Ürdün Lehçesi
- b. Kuzey Şam Lehçeleri:
- Suriye Lehçesi
 - Dımeşk (Şam) Lehçesi
 - Lübnan Lehçesi
 - Çukurova Lehçesi
- c. Bedevî Lehçesi
7. Orta Doğu ve Kuzey Afrika Dışında Kalan Bölgelerde Konuşulan Arap Lehçeleri³⁹:
- a. Asya Lehçeleri:
- Tacik Lehçesi
 - Özbek Lehçesi
- b. Şirvan Lehçesi (العربية الشروانية)⁴⁰
- c. Horasan Lehçesi

³⁵ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-78.

³⁶ Irak'ta Hamrin Dağları'nın kuzeyinde, İran'ın batısında, Suriye'nin kuzeyinde ve Türkiye'nin güneydoğusu, Akdeniz Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin yanı sıra Güney Irak'ta Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından konuşulan bir Mezopotamya Arapçası çeşididir.

³⁷ İran'ın Huzistan bölgesinde İranlı Arapların konuştuğu bir lehçedir.

³⁸ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-78.

³⁹ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-78.

⁴⁰ Soyu tükenmiş bir lehçedir. Bugünkü orta ve kuzeydoğu Azerbaycan ve Güney Rusya'nın Dağıstan bölgesinde konuşulan bir lehçe çeşididir.

8. Yahudi Arap Lehçeleri⁴¹ :

- Irak / Bağdat Yahudileri Lehçesi
- Fas Yahudileri Lehçesi
- Libya Yahudileri Lehçesi
- Tunus Yahudileri Lehçesi
- Yemen Yahudileri Lehçesi

2.1. Ürdün Lehçesinin Yapısı

Fasih Arapça'nın bir parçası olan Modern Standart Arapça, günümüzde pek çok Arap ülkelerinde olduğu gibi, Ürdün anayasasında da resmî dildir. Ayrıca gazetelerde, televizyonlarda ve radyolardaki birçok programda, devlet dairelerindeki resmî yazışmalar ve konuşmalarda Modern Standart Arapça kullanılmaktadır. Ancak halk, gündelik konuşma dilinde, ait olduğu bölgenin ve toplumsal kimliğinin lehçesini konuşmaktadır. Bu sebeple diğer Arap ülkelerinde de olduğu gibi iki dilli (diglossia) bir toplumdur.

Ürdün Lehçesi, genel ifadeyle, Suriye, Batı Şeria, İsrail ve Lübnan'ı da içine alan Levant (Doğu Akdeniz) Bölgesi'nde konuşulan lehçelerden biridir. Ancak Ürdün Lehçesi'ni tam olarak tanımlamak ve sınırlarını belirlemek pek de kolay olmamaktadır. Bunun nedeni Ürdün Lehçesi, kendi bünyesinde, sözdizimsel, morfolojik ve fonolojik olarak ayrılıklar içeren en az üç lehçeyi daha barındırmaktadır.⁴²

Al-Wer'e göre Ürdün'deki lehçelerinin dinamiğini anlayabilmek ve haritasını çıkarabilmek için 1921'de ülkenin siyasî sınırlarının nasıl çizildiğini, diğer bir ifadeyle, Ürdün tarihini bilmemiz gerekmektedir. Ürdün'ün Kuzey sınırı Suriye'deki Havran Ovası ile Suriye Çölüne (Bâdiyetü's-Şâm) kadar uzanmaktadır. Bu bölgede pek çok kasaba ve köy bulunmaktadır. Güney Sınırı ise Akabe ve Ma'ân şehirlerini de kapsayan Suudi Arabistan'ın hicaz bölgesine kadar uzanmaktadır. Bu bölgeler bedevî Arapların yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Doğu sınırında Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan'ın arasında paylaşılan el-Bâdiyetü's-şarkıyye isimli Doğu Ürdün Çölü bulunurken Ürdün'ün batı sınırları Batı Şeria ve İsrail arasındaki Ürdün Vadi-si'ne uzanmaktadır.⁴³

1921'den sonra yukarıda bahsi geçen bölgelerde yaşayan halklar bu tarihten itibaren Ürdün topraklarına dâhil olmuş ancak kendi kimlik ve lehçelerini de korumaya devam etmişlerdir. 90'lı yıllardan itibaren Ürdün'ün çevresinde yaşanan siyasî krizler nedeniyle Ürdün'e çok sayıda Iraklı, Filistinli, Lübnanlı nüfus göç etmiştir. Bu sebeptendir ki; Ürdün'de konuşulan Arapça, coğrafi olarak tek bir kimliğe sahip ulusal bir dil değil, aksine halkın sosyal sınıflardan bağımsız olarak kullandı-

⁴¹ Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi, *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*, 70-78.

⁴² Mutasim Al-Deaibes, *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Gemination In Rural Jordanian Arabic* (Kanada: University of Manitoba, Department of Linguistics, Doktora Tezi, 2016), 21.

⁴³ Enam Al-Wer, "The Formation of The Dialect of Amman", *Arabic In The City: Issues In Dialect Contact And Language Variation*, ed. Miller, C.-Al-Wer, E.- Caubet, D. - Watson, Janet C. E. (New York/London: Routledge, 2007), 55-56.

ğı ait oldukları toplumsal kimliklerinin yerel lehçelerinden oluşmaktadır.⁴⁴

Ürdün'ün başkenti olan Amman'da durum biraz daha farklıdır. Diğer Arap ülkelerindeki başkentlerin aksine Amman'ın kendine ait yerel bir lehçesi bulunmamaktadır. Çünkü yakın tarihe kadar Amman'da yerel halk yaşamamaktaydı. Amman, Antik çağlarda önemli bir merkez olmasına rağmen, 20.yy'ın başlarına kadar terkedilmiş bir halde bulunuyordu. Amman, 1921'den sonra ve Ürdün'ün tam olarak bağımsızlığını elde ettiği 1946 yılı da dahil olmak üzere, Ürdün Krallığı'nın resmi olarak başkenti ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren Amman, ülke içinden aldığı iç göçün yanı sıra Filistin, Suriye ve Lübnan'dan da dış göç almaya başlamıştır.⁴⁵ 1930'lu yıllarda Amman'da yaşayan nüfus 10.000'lerde iken 1946'da bu sayı 65.000'e yükselmiştir. Resmi rakamlara göre, günümüzde Amman'da 4 milyondan fazla insan yaşamakta ve bu nüfusun 1.452.603'ü Ürdünlü olmayan kişilerden, 2.554.923'ü ise Ürdün vatandaşlarından oluşmaktadır.⁴⁶ Bu sebeple burada yaşayan halkın konuştuğu tek bir lehçe bulunmamakta, aksine lehçeler bulunmaktadır.

Ürdün'de, coğrafi konumlara göre, üç ana lehçeden bahsetmek mümkündür. Resim (2)'deki haritaya bakıldığında daha rahat anlaşılacağı üzere bu lehçeler şunlardır: Şehirli Ürdün lehçesi (اللهجة المدنية) *Urban Jordanian Arabic (U)*, Bedevî Ürdün Lehçesi (اللهجة البدوية) *Bedouin Jordanian Arabic (B)* ve Fellâhıyye (Çiftçi-Köylü) Ürdün Lehçesi (اللهجة الفلاحية) *Rural Jordanian Arabic (R)*.⁴⁷

Şekil 2. Ürdün'de Konuşulan Lehçelerin Haritası⁴⁸



⁴⁴ Enam Al-Wer, "The Formation of The Dialect of Amman", 55-57.

⁴⁵ Enam Al-Wer, "New-Dialect Formation: The Amman Dialect", *Arabic And Contact-Induced Change*, ed. Christopher Lucas, Stefano Manfredi (Berlin: Language Science Press, 2020), 555-556.

⁴⁶ "Population", *Department of Statistics, Jordan* (Erişim 17 Haziran 2022).
http://dosweb.dos.gov.jo/DataBank/Population_Estimates/PopulationEstimates.pdf

⁴⁷ Mutasim Al-Deaibes, *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Gemination In Rural Jordanian Arabic*, 21; Ahmad Khalaf Sakarna, *Phonological Aspects of 9abady Arabic: A Bedouin Jordanian Dialect* (Madison: University of Wisconsin, Doktora Tezi, 1999), 2.

⁴⁸ Haritanın alındığı kaynak: <http://www.lonelyplanet.com/maps/middle-east/jordan/>

2.2. Ürdün Lehçesinin Çeşitleri

Şehirli Lehçesi (اللهجة المدنية) *Urban Jordanian Arabic (U)*, Resim (2)'deki haritada "U" harfi ile işaretli yerde görüldüğü üzere, daha çok Amman, Zarqa, İrbid, Salt gibi büyük şehir merkezlerinde konuşulan ve göçle beraber Filistin, Lübnan, Irak ve Suriye'den Ürdün'e gelmiş elit kimselerin konuştuğu Modern Standart Arapça'ya yakın bir lehçe türüdür. İlk zamanlar bu şehirlerde konuşulan lehçe fonolojik açıdan Filistin ve Suriye lehçelerinin özelliklerini taşıırken zamanla bu iki lehçenin özelliklerinin iç içe geçerek tek bir lehçe haline geldiği söylenebilmektedir. Bu lehçenin, ülkedeki diğer lehçelerden ayırt edilen en belirgin özelliği "kaf" (ق) harfinde ortaya çıkmaktadır. Fellâhiyye ve Bedevî lehçelerinde "kaf" (ق) harfi "ge" sesiyle veya "ga" sesiyle telaffuz edilirken, şehirli lehçesinde bu harf â (ا) sesiyle telaffuz edilmektedir. Örneğin; "kalp" (قلب) kelimesi, şehirlilerin konuştuğu lehçede "elb" şeklinde söylenirken, köylü-çiftçi lehçede bu kelime "gelb" şeklinde, bedevî lehçesinde ise "galb" şeklinde söylenmektedir.⁴⁹

Fellâhiyye (Çiftçi-Köylü) Ürdün Lehçesi (اللهجة الفلاحية) *Rural Jordanian Arabic (R)*, Resim (2)'deki haritası (R) harfi ile işaretli olan yerler, İrbid, Ceraş, Aclûn ve Kuzey Ürdün'ün köylerinde konuşulan ve Havran bölgesindeki er-Remsâ, Benî Kinâne, Benî 'Abîd, el-Kurâ, Suriye'deki Der'â şehirlerine taşınmış köylü ve çiftçilerin konuştuğu bir lehçedir. Suriye'nin Ürdün'e sınır bölgesinde bulunan yani Havran ovası içerisinde kalan bu köylerin çoğunluğu aynı lehçeyi konuşmaktadır. Bu lehçenin en belirgin özelliği "kef" (ك) harfinin telaffuzunda ortaya çıkmaktadır. Fellâhiyye Lehçesinde "kef" harfi "çe" olarak söylenmektedir.⁵⁰ Örneğin;

كيف حالك؟ "Keyfe hâluka?" (Nasılsın?) = Modern Standart Arabî

كيف حالك؟ "Çiyf hâliç? (Nasılsın?) = Fellâhiyye Lehçesi

كيف حالك؟ "Çîf hâleç? (Nasılsın?) = Bedevî Lehçesi

كيف حالك؟ "Kîf hâlek? (Nasılsın?) = Şehirli Lehçesi

Diğer taraftan Fellâhiyye lehçesi de kendi içinde birtakım farklılıklar içeren iki ayrı sosyal grubun konuştuğu iki farklı lehçeye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Suriye'deki Havran ovasından Ürdün'e gelmiş "çiftçi" toplum Havranlıların konuştuğu lehçe, diğeri ise Filistin'den Ürdün'e göç etmiş olan "köy halkının" yani Fellâhîn denilen topluluğun konuştuğu lehçedir. İrbid'deki bu iki toplumun konuştuğu lehçe birbirinden oldukça farklı olup, aynı zamanda da sistematik ve kurallıdır.⁵¹

Bedevî Ürdün Lehçesi (اللهجة البدوية) *Bedouin Jordanian Arabic (B)*, Resim (2)'deki haritası (B) harfi ile işaretli olan yerler, Ürdün'ün çöllerinde yaşayan göçebe kabilelerin yanı sıra kuzey, doğu ve güney kesimlerindeki Mafrak, Kerak, Ma'ân şehirleri ile el-Bâdiyetü's-şarkıyye bölgesindeki yerleşik halkın da konuştu-

⁴⁹ Mutasim Al-Deaibes, *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Geminaton In Rural Jordanian Arabic*, 21-24; Enam Al-Wer, "The Formation of The Dialect of Amman", 55-58.

⁵⁰ Mutasim Al-Deaibes, *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Geminaton In Rural Jordanian Arabic*, 23-24.

⁵¹ Ahmad Khalaf Sakarna, *Phonological Aspects of 9abady Arabic: A Bedouin Jordanian Dialect*, 2.

ğu lehçedir. Bedevî lehçesi, beş büyük Bedevî kabilesi tarafından konuşulan farklı beş lehçeyi kapsamaktadır. Bu lehçeler şunlardır: Benû Hasan Kabilesi Lehçesi, Benû Sahr Kabilesi Lehçesi, el-Huveytât Kabilesi Lehçesi, el-Acârme Kabilesi Lehçesi ve Benû Abbâd Kabilesi Lehçesi.⁵²

Yukarıda bahsi geçen bu üç ana lehçenin arasındaki en önemli ayrım sözcüklerdeki fonetiktir. Bu üç lehçede de sözcükler farklı seslerle telaffuz edilmekte, bazı sessiz harflerin söylenişleri tamamen başka bir harf gibi söylenmektedir. Ayrıca ünlü harflerde de farklılıklar bulunmaktadır. Sözcüklerin içerisindeki ünlü harfler bazı lehçelerde düşerken bazı lehçelerde de uzatılmakta veya farklı bir ünlü harf olarak söylenmektedir.

Tablo 1. Modern Standart Arapça'daki Bazı Kelimelerin Ürdün Lehçeleri'ndeki Okunuşları

	MSA	R	B	U	Anlamı
a.	كلب (kelb)	çelib	çelb	kelb	köpek
b.	قلب (galb)	gelib	galeb	elb	kalp
c.	ثالث (şalış)	şiliş	şilş	tâlit	üç
d.	إذا (izâ)	izâ	izâ	iza	eğer
e.	جار (câr)	câr	câr	jâr	komşu
f.	ضرب (dârabe)	zarabe	zarabe	dârabe	vurdu

Tablo (1)'de görüldüğü üzere kef (ك) harfi Fellâhiyye Lehçesi'nde (R) ve Bedevî Lehçesi'nde (B) "ç" olarak telaffuz edilirken, Şehirli Lehçesi'nde (U) Modern Arapça'daki (MSA) gibi "k" olarak telaffuz edilmektedir. Ayrıca Fellâhiyye Lehçesi'nde kelimelerin son harfinden önce kesra hareke verilirken, Bedevî Lehçesi'nde kelimelerin son harfinden önce fetha hareke verilmektedir. Kaf (ك) harfi, Şehirli Lehçesi'nde e/a (إ) sesine dönüşürken, peltek se (ث) ise bu lehçede "t" olarak, cim (ج) harfi de "j" sesiyle telaffuz edilmektedir.⁵³

Diğer taraftan bu üç lehçede aynı anlamda farklı kelimeler kullanılmaktadır. Bunun en önemli sebebi coğrafi olarak bu lehçelerin bulunduğu konumda farklı milletlerle olan ilişkileri sebebiyle dillerine sonradan dâhil olan sözcüklerdir. Örneğin, Filistin lehçesinde Süryanî dilinden kelimelere rastlanılmakta, bu sözcükler ise Ürdün'e göç etmiş Filistinlilerin konuştuğu lehçelerde yer almaktadır.

3. Fasih Arapçada Soru (İstifhâm) Üslubu

İstifhâm (الاستفهام) kelimesi; Arapça'da "anlamak, kalp ile bir şeyi sezmek, akıl

⁵² Mutasim Al-Deaibes, *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Geminaton In Rural Jordanian Arabic*, 23; Ahmad Khalaf Sakarna, *Phonological Aspects of 9abady Arabic: A Bedouin Jordanian Dialect*, 2.

⁵³ Mutasim Al-Deaibes, *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Geminaton In Rural Jordanian Arabic*, 25.

etmek, algılamak” anlamlarına gelen f-h-m (فهم)⁵⁴ fiilinin köküne dayanmaktadır. Bahsi geçen fiilin istifâîl bâbına koyulmasıyla elde edilen istifhâm kelimesi sözlükte; “sormak, bir şeyin bilgisini sorarak anlamayı ve öğrenmeyi istemek” anlamlarına gelmektedir.⁵⁵

İstifhâm terim olarak ise; “kişinin daha önce bilinmeyen bir konu hakkında sorarak bilgi sahibi olmayı, konuyu öğrenmeyi istemesi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁶ Arapça’da soru edatları amacına göre tasdik ve tasavvur olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

Tasdik; bir hükmün durumunu öğrenmek anlamına gelmektedir.⁵⁷ Tasdik sorusu; Arapça’da fâile, nâib-i fâile, mübtedâya veya aslında mübtedâ olan isme isnâd edilecek hükmün sabit olup-olmadığını tespit etmek için sorulan *sorulardır*.⁵⁸ Diğer bir ifadeyle talep edilen şey özne-yüklem ilişkisi ise buradaki soru tasdik sorusudur. Örneğin;

هل قام زيد؟

Hel gâme Zeydün?

“Zeyd kalktı mı?” soru cümlesi; Zeyd’e isnat edilen kalkma eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamak ve tasdik ettirmek için kurulmuştur.

Tasavvur sorusu ise; *zihinde meydana gelen birden fazla hükümden gerçek olanı belirlemek* anlamına gelmektedir.⁵⁹ Diğer bir ifade ile müfred (tek) bir şeyi anlamak için sorulan sorulardır. Bu tarz sorularda hakkında soru yöneltilen şey; “isnadı” içeren cümlenin tamamı değil, “*müsnedün ileyh, müsned, mef’ûl, hâl veya zarf*” gibi unsurlardan birisidir. Örneğin;

أعني مسافر أم محمد؟

E Aliyyün musâfirun em Muhammedün?

“Ali mi yoksa Muhammed mi yolcudur?” cümlesinde yolculuğun yapıp yapılmadığı sorulmamakta aksine yolculuğun yapıldığı kesin olarak bilinmektedir. Öğrenilmek istenen yolculuk yapan kişinin kim olduğudur. Muhataptan yolculuk yapan kimsenin belirtmesi istenmektedir. Bu tarz sorulara “evet” نعم ya da “hayır” لا sözleriyle cevap verilmez.⁶⁰

⁵⁴ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Fâris, *Mu’cemu meq’ayisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Dâru’l-fikr, 1979), “fhm”, 4/457; Fahreddîn er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyhu Muhammed (Beyrut, 1999), 244.

⁵⁵ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve Sihâhu’l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut, 1987), “fhm”; İn’âm Fevâl Akkâvî, *el-Mu’ceû’l-mufassal fi ‘ulûmi’l-belâğa el-bedî ve’l-beyân ve’l-me’ânî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1992), 122; Ali Bulut, *el-Belâğatü’l-Müyessera el-Meânî el-Beyân el-Bedî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 71.

⁵⁶ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, thk. Naim Zerzur (Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye: Beyrut, 1987), 308; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, thk. Muhammed Abdülmü’min Hafâcî (Beyrut, 1980), 1/288.

⁵⁷ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, 1/131.

⁵⁸ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me’âni-Bedî’ İlimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 264-265.

⁵⁹ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, 1/228; Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 308.

⁶⁰ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, 1/228; Ebu Yakub Yusuf

İstifhâm (soru) üslubu hakikî ve mecâzî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hakikî istifhâm üslubu, kişinin gerçekten bilmediği bir durumu veya bir şey hakkında soru sormasıdır. Mecâzî istifhâm ise, istifhâm edatlarının belirli amaçlar doğrultusunda asli anlamının dışında kullanılması ve yeni anlamlar kazanmasıdır.

3.1. Fasîh Arapça'da Soru Edatları:

Arapça'da 11 adet soru edatı bulunmaktadır. Bu edatların iki tanesi harf (–أين-متى-أين-أتى-أي) ⁶¹ ve beş tanesi ise zarftır (من-ما-كيف-كم-هل), dört tanesi isim (هل), İsim olan soru edatları haricinde diğerleri cümlede âmil olmaktadır. ⁶¹ İsim olan soru edatları dışında ⁶² bütün soru edatları mebnîdir (harekeleri sabit) ve mahallen i'râb almaktadır. ⁶² أي ise mu'rabdır (harekesi değişken) ve cümle içerisindeki konumuna uygun şekilde i'râb alır. Cümlenin başında gelirler ve bu edatların cümle başında gelmeleri de zorunludur.⁶²

Harf Olan Soru Edatları:

Hel (هل): Yalnızca tasdik sorusu için kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile bir olayın meydana gelip gelmediğini öğrenmek için kullanılır ve onunla beraber bir alternatifin de zikredilmesi mümkün olmamaktadır. Cevap için نعم (Evet) veya لا (Hayır) sözleri kullanılır. Örneğin;

هل جاء أخوك؟

Hel câe ehûke?

“Kardeşin geldi mi?”

Buradaki soru cümlesinde muhataptan bir onay veya konu hakkında bir bilgilendirme beklenmektedir. Bu soru cümlesinde muhataba “هل جاء أخوك أم أبوك؟” gibi bir alternatif sunulmamaktadır.⁶³

“هل” edatı olumsuz cümle, şimdiki zamana delâlet eden muzâri fiil, “إن” inne, şart edatları ve atıf edatlarının önüne getirilemez.⁶⁴ Mânâ bakımından ikiye ayrılmaktadır:

Basit “هل”: Bu edatla bir şeyin varlığı sorulduğunda bu edata *basit* “هل” adı verilmektedir. Örneğin;

هل المدرسة موجودة في المدينة؟

Hel'il-medresetü mevcûdetün fi'l-medîneti?

“Şehirde okul var mı?” sorusu, okulun şehirdeki varlığını sormaktadır.

→

b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 308; Ahmed b. 'Adinnu'r el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfu'l-Me'ânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimeşk: Dâr'ul-Kâ, 2002), 45.

⁶¹ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 1/55.

⁶² İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kadri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut, 2004), 1/120.

⁶³ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 1/229; Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 308; Sa'düddin Tefâtânî, *el-Mutavval 'alâ't-Telhîs* (İstanbul: Mataba-i 'Âmire, 1891), 226.

⁶⁴ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yusuf es-Sameylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.), 79; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri*, 267.

Mürekkeb (Birleşik) “هل”: Bu edatla bir şeyin bir varlıkta bulunup bulunmadığı soruluyorsa buna mürekkeb (birleşik) “هل” denilmektedir. Örneğin;

هل كتبتَ الدرس؟

Hel ketebte ed-derse?

“Dersi yazdın mi?” sorusunda yazı eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediği sorulmaktadır

Hemze (İ): Hem tasdik hem de tasavvur amaçlı soru edatı olarak kullanılır. Hemze tasavvur amaçlı soru cümlesinde kullanılırken “م” atif harfinden sonra hemzeden sonra söylenilen şeye denk veya benzer bir alternatif zikredilir. Örneğin;

أزيد مسافر أم عمرو؟

E Zeydün musâfirun em Amrun?

“Zeyd mi yoksa Amr mi yolcu?” cümlesinde Amr, Zeyd’in dengi ve benzeridir.⁶⁵

Hemze, isim ve fiil cümlelerinin başında soru edatı olarak kullanılabilir ve sorulan şey daima hemzeden sonra gelmektedir. Örneğin;

أجاء محمد بالسيارة أم بالطائرة؟

E câe Muhammedun bi’s-seyyâratı em bi’t-tâirati?

“Muhammed arabayla mi yoksa uçakla mi geldi?” sorusunda merak edilen durum Muhammed’in gelip gelmediği değil, arabayla veya uçaktan hangisini kullanarak geldiğidir. Bu sebeple soru cümlesi şu şekilde kurulmalıdır:

أبالسيارة جاء محمد أم بالطائرة؟

E bi’s-seyyâratı câe Muhammedun em bi’t-tâirati?

“Muhammed arabayla mi yoksa uçakla mi geldi?”

Hemze (İ) ile sorulan tasdik sorusunda ise; fâile, nâib-i fâile veya mübtedâya isnâd edilecek hükmün sabit olup olmadığını tespit amacı bulunmaktadır. Bu soruların cevapları evet “نعم” veya hayır “لا” olarak verilir.⁶⁶ Örneğin;

أحضر الضيوف؟

E hadara ed-duyûfu?

“Misafiler geldi mi?”

İsim Olan Soru Edatları:

Men (من): “Kim” anlamına gelen soru edatıdır. Bu edat, akıllı varlıkların durumu hakkında soru sorulduğu takdirde kullanılmaktadır. Akıllı varlıklar için kullanıldığından cevabı da akıllı varlıklarla gelmektedir.⁶⁷

من في المدرسة؟

⁶⁵ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 308; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, 1/228.

⁶⁶ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'âni-Bedî' İlimleri*, 265.

⁶⁷ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 311; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, 1/232; Sa'düddin Teftâzânî, *el-Mutavval 'alâ't-Telhîs*, 105.

Men fi'l-medreseti?

“Okuldaki kim?” sorusunun cevabı “Okuldaki Ömer’dir.” veya “Okuldaki öğrencidir.” şeklinde verilir. “Okuldaki yemektir.” veya “Okuldaki kedidir.” gibi cevaplar verilmez.

Mâ (ما): Akılsız varlıklar hakkında soru sorulmak için kullanılan bir edat olsa da akılsız varlıkların dışındaki her şey için de kullanılmaktadır. ما edatının kullanım alanlarını şu şekilde sıralanabilir:

- Bir ismin açıklanması istendiğinde⁶⁸:

ما المسجد؟

Mâ el-‘ascedü?

“Altın nedir?” Sorusunda altın hakkında açıklama beklenmektedir.

- Herhangi bir varlığın hakikatının açıklanması istendiğinde:

ما الإنسان؟

Mâ el-insânü?

“İnsan nedir?” Sorusunda insanın ne olduğu bilinmekte ancak hakikati hakkında bilgi sahibi olmak istenmektedir.

- Bir şeyin cinsi hakkında soru sorulduğunda:

ما عندك؟

Mâ ‘indeke?

“Sende ne var?/Yanında ne var?”

- Bir varlığın mahiyeti ile birlikte durumu da sorulduğunda:

ما أنت؟

Mâ ente?

“Sen de nesin/ kimsin?”⁶⁹

Keyfe (كيف): “Nasıl?” anlamına gelen soru ismidir. Bu soru ismiyle bir şeyin veya durumun belirtilmesi istenmektedir. Bir şeyin veya durumun zâtı değil, hali sorulmuş olmaktadır.⁷⁰ Örneğin;

كيف جئت؟

Keyfe ci’te?

“*Nasıl* geldin?”

Kem (كم): “Kaç?”, “Ne kadar?” anlamlarına gelen bir soru ismidir. Bu soru edatıyla bilinmeyen bir sayının miktarı öğrenilmek istenmektedir. Diğer soru edatları gibi daima soru cümlesinin başında gelir ve mebnîdir. Bu soru edatından sonra gelen kelime de daima mansup olmaktadır. Kem (كم)’in başına “ب” harfi ceri de

⁶⁸ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 310; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-İzâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, 1/230-231; Sa’düddin Teftâzânî, *el-Mutavval ‘alâ’t-Telhîs*, 232.

⁶⁹ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me‘âni-Bedî İlimleri*, 269-270.

⁷⁰ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 313; Sa’düddin Teftâzânî, *el-Mutavval ‘alâ’t-Telhîs*, 234; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me‘âni-Bedî İlimleri*, 271-272.

gelebilmektedir. Bu durumda genelde bir şeyin ücreti sorulmaktadır.⁷¹ Örneğin;

كم كتابا اشتريت؟

Kem kitâben işterayte?

“Kaç kitap satın aldın?”

بكم هذا الخبز؟

Bikem hâzâ'l-hubz?

“Bu ekmek kaç para?/ne kadar?”

Zarf Olan Soru Edatları:

Metâ (متى): “Ne zaman?” anlamına gelen soru edatı zarftır. Bu soru edatı hem geçmiş hem de gelecek zaman ifade eden soru cümlelerinde kullanılmaktadır. Soru cümlelerinin başında gelir ve mebnidir.⁷² Örneğin;

متى قدمت من الأردن؟

Metâ gadimte mine'l-Ürdün?

“Ürdün’den ne zaman geldin?”

متى تذهب إلى الأردن؟

Metâ tezhebü ila'l-Ürdün?

“Ürdün’e ne zaman gideceksin?”

Eyne (أين): “Nereye?” anlamına gelmektedir. Bu soru edatıyla muhataptan bir yeri belirtmesi istenmektedir. Cümlenin başında yer alır ve mebnidir.⁷³ Başına harfi cer alarak “Nereye?” ve “Nereden?” anlamlarına da gelmektedir. Örneğin;

أين أمك؟

Eyne ümmüke?

“Annen nerede?”

من أين أنت؟

Min eyne ente?

“Nerelisin?/Neredensin?”

إلى أين تذهب؟

İlâ eyne tezhebü?

“Nereye gidiyorsun?”

Eyyü (أي): “Hangisi?” veya “Hangisi?” anlamlarına gelmektedir. Soru edatları içerisinde mebni olmayan mu’rab olan tek soru edatıdır. Kendisinden sonra gelen kelimenin bilinmezliğini gidermek için ona lafzen veya manen izafe edilir. Bu sebeple kendisinden sonra gelen kelime muzafun ileyh konumunda mecrur olmakta-

⁷¹ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâğâ*, 1/233; Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 312; Sa’düddin Teftâzânî, *el-Mutavval ‘alâ’t-Telhîs*, 234.

⁷² Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 313; Sa’düddin Teftâzânî, *el-Mutavval ‘alâ’t-Telhîs*, 234.

⁷³ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 313; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâğâ*, 1/234; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me’âni-Bedî’ İlimleri*, 272.

dır. Eyyü (أي) ise cümle içerisindeki konumuna göre i'rab almaktadır.⁷⁴ Örneğin;

أيُّ رجلٍ فاز بالسبق؟

Eyyü racûlin fâze bi's-sebegi?

"Hangi adam yarışı kazandı?" Bu soru cümlesinde eyyü (أي) fâil konumunda olduğu için merfû olarak i'rab almıştır.

أيُّ كتابٍ تقرأ؟

Eyye kitâbin tegrau'?

"Hangi kitabı okuyorsun?" Bu soru cümlesinde ise eyyü (أي) mef'ûl konumunda olduğu için mansub olarak i'rab almıştır.

Ennâ (أَنَّى): Bu soru edatı "Nasıl?", "Nereden?" ve "Ne zaman?" anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ "Nasıl?" anlamına geldiği soru cümlesine örnek olarak:

أَنَّى تسود العشيرة وأبناؤها متخاذلون؟

Ennâ tesûdu'l-'aşîratü ve ebnâuhâ mütehâzilûn?

"Mensupları, hor görüldükleri halde, aşiret nasıl değer ve itibar kazanır?"⁷⁶

"Nereden?" anlamına geldiği soru cümlesine örnek olarak Âl-i İmrân Suresi 37. ayet verilebilir:

يا مريم أئنَّى لك هذا؟

Yâ Meryemu ennâ leki hâzâ?

"Ey Meryem, Bu sana nereden geldi?"

Ennâ (أئنَّى) soru edatının "Ne zaman?" anlamına geldiği soru cümlesi de şu şekilde olmaktadır:

أئنَّى تكون زيادة النيل؟

Ennâ tekûnu ziyâdetü'l-Nîli?

"Nil nehrinin suyu ne zaman artar?"⁷⁷

Eyyâne (أَنَّى): "Ne zaman?" anlamına gelen bu soru edatı yalnızca gelecek zamanın belirlenmesi beklenen soru cümlelerinde kullanılır.⁷⁸ Bu soru edatına örnek olarak Zâriyât Suresi 12. ayet verilebilir:

يسألون أئنَّى يومُ الدين؟

Yes'elûne eyyâne yevmü'd-dîni?

"Onlar, Hesap günü ne zaman? diye soruyorlar."

Bu edatlar dışında istifhâm edatı olarak kullanılan başka edatlar da bulun-

⁷⁴ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 312; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 1/232; Sa'düddin Teftâzânî, *el-Mutavval 'alâ't-Telhîs*, 234.

⁷⁵ el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 1/234; Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 313; Sa'düddin Teftâzânî, *el-Mutavval 'alâ't-Telhîs*, 234.

⁷⁶ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'âni-Bedî' İlimleri*, 273.

⁷⁷ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'âni-Bedî' İlimleri*, 273.

⁷⁸ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 313; Sa'düddin Teftâzânî, *el-Mutavval 'alâ't-Telhîs*, 234; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'âni-Bedî' İlimleri*, 271.

maktadır. Bunlar: كَأَيْنَ، لَوْلَا، مَهْمَا، أَمْ dir. Ancak bunların istifhâm edatı olarak kullanımları çok nadir ve tartışmalıdır.⁷⁹ Bu sebeple çalışmada bu edatlara yer verilmemiştir.

3.1. Fasih Arapça'daki Soru Edatlarının Ürdün Lehçesindeki Karşılıkları

Tablo 2. Fasih Arapça'da ve Ürdün Lehçelerinde Soru Edatlarının Karşılıkları

Fasih Arapça'da Soru Edatları	Soru Edatlarının Ürdün Lehçelerindeki Karşılıkları
1. Hemze (إِ) ve Hel (هَل)	Tonlama ve vurgu ile
2. Men (مَنْ)	مَنْ، مِينُ
3. Eyne (أَيْنَ)	وَيْنُ
4. Metâ (مَتَى)	إِمْتَى، مَبْتَى، وَيْتَى
5. Kem (كَمْ)	كم، قديش، أدبش، أدبه، بيش
6. Mâ (مَا)	علام، شو، إيش، عليش
7. Mâzâ (مَاذَا)	إيش، شو
8. Limâzâ (لِمَاذَا)	ليش، لويش، ليه
9. Keyfe (كَيْفَ)	كيف، تشيف، تسيف، اشلون
10. Eyyü (أَيُّ)	أيا، شنو
11. Eyne+metâ (أَيْنَ+مَتَى)	ويتمتى
12. Ennâ (أَتَى)	-
13. Eyyâne (أَيَّانَ)	-

3.1.1. Hel (هَل) ve Hemze (إِ) Soru Edatı:

Ürdün lehçelerindeki istifhâm üslubunda bu iki harfin kullanımını cümle içerisinde duymak mümkün değildir. Çünkü bu iki harf cümleden düşürülüp tonlama (*intonation*)⁸⁰ ve vurgu yoluyla soru yöneltilmektedir. Tonlama burada soru edatının görevini üstlenmekte olup, çoğunlukla da dilbilgisi yönünden de ayırt edici olmaktadır. Tonlama ile anlamdaki kapalılık giderilir ve kastedilen anlam açığa çıkmaktadır.⁸¹ Örneğin;

⁷⁹ Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e-arib* (Beirut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1995), 210-364; Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin İbn Hişâm, *Kavâ'idü'l-i'râb* (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, ts.), 20.

⁸⁰ Tonlama (*intonation*), vurgulamayı ve tonlamabirimleri inceleyen bürünbilim alanlarından biridir. Çift eklemliliğin dışında ama bildirinin tam içinde yer alır, bildiriye eşlik eder; anlama duygusal, yananlam ve coşkusal öğeler katar. Daha fazla bilgi için bknz: Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Abc Kitabevi, 1998), 203.

⁸¹ Halîl 'Amâyirah, *Fî't-tahlîli'n-nahvî* (Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1987), 149.

Ürdün Lehçesi

أبوك راح؟

Ebûk râh?

“Baban gitti?”

Fasih Arapça

هل ذهب أبوك؟

Hel zehebe ebûke?“Baban gitti mi?”

Örnekte görüldüğü üzere Ürdün lehçesindeki soru cümlesinin düzeni *müs-nedün ileyh + müsned* şeklinde gelirken, aynı cümle Fasih Arapça *soru edatı + müs-ned + müsnedün ileyh* cümle düzeni ile kurulmaktadır. Ürdün lehçesindeki bu cümlede hem soru edatının gizlendiğini hem de cümle yapısının Fasih Arapça’daki cümle yapısına zıt olduğu gözlemlenmektedir.

Ürdün Lehçesi

عندك سيارة؟

‘Indek seyyâra?

“Araban var?”

Fasih Arapça

هل عندك سيارة؟

Hel’indeke seyyâratun?“Araban var mi?”

Yukarıdaki örnekte ise; soru cümlesinin hem lehçedeki hem de fasih Arapça’daki karşılığında cümle düzeninin *müsned + müsnedün ileyh* şeklinde geldiği görülmektedir. Ancak buradaki fark lehçede soru edatı gizlenirken, fasih cümlede soru edatı zikredilmiş ve cümle *soru edatı + müsned + müsnedün ileyh* şeklinde kurulmuştur.

Aslında soru edatları kullanılmadan tonlama yardımıyla soru sorma üslubu Fransızca, Türkçe ve Farsça’da da bulunmaktadır. Dilimizde bu tarz tonlama ile soru sorma, şart olmamakla birlikte, genelde en son ünlü uzatılarak yapılmaktadır.⁸² Türkçe’de günlük kullanımda sıkça duyduğumuz “*Hayrolsun inşallah?*” ifadesi bir soru cümlesi olup içerisinde herhangi bir soru edatı bulunmamaktadır. Aynı ifade Ürdün lehçesinde de bulunmaktadır⁸³:

Ürdün Lehçesi

خير انشا الله؟

Hayran inşallah?

“Hayrolsun inşallah?”

Fasih Arapça

هل من شيء؟

Hel min şey’in?

“Bir şey mi oldu?”

Fasih Arapça’da istifhâm üslubunda hel (هل) edatını cümlede gizlemek dilbilimcilere göre câiz olmamakla birlikte, hemzenin (î)’nin cümlede gizlenmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sîbeveyhî’ye (ö. 180/796) göre şiirde hemze (î)’yi gizlemek gerekmektedir.⁸⁴ İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve İbn Fârîs (ö. 395/1004) de soru cümlesinde hemze (î)’nin gizlenmesini uygun gören âlimler-

⁸² İlhami Sığırıcı, “Öğretimsel Açından Türkiye Türkçesinde Temel Tonlama Türleri ve İşlevleri”, *Litera: Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 26/2 (2017), 26-28.

⁸³ Yâsemîn Mûsâ, “Uslûbu’l-istifhâm beyne’l-fushâ ve’l-âmmiyye’l-lehçeti’l-Ürdüniyye meselen”, *Mecelletü Külliyyeti’l-âdâb* 72/4 (2012), 276-277.

⁸⁴ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdu’s-selâm Hârûn (Beyrut: Dâr’ul-cil, 1991), 1/99-101.

dendir.⁸⁵ Kur'an-ı Kerîm'de de bu üsluba bir delil olarak En'âm Suresi 76. ayet gösterilmektedir: “فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّي” Ayetinde (هذا ربي) “*Bu benim Rabbim mi?*” ifadesinde soru edatı olan hemze (İ) gizlenmiştir.⁸⁶

Ürdün lehçesinde de aynı şekilde hel (هل) edatı gibi, hemze (İ) de soru cümlesinde gizlenmektedir. Bilindiği üzere Fasîh Arapça'da hemze (İ) ile kurulan cümlelerde tasavvur ve tasdik cümleleri olarak iki şekilde gelmektedir. Tasavvur sorusunda cümlede “yoksa” ifadesini veren “em” (أم) harfi ile iki tercihten birini seçmek söz konusudur. Ürdün lehçesinde tasavvur amaçlı soru cümlesinde soru edatı olan hemze (İ) gizlenir ve “em” (أم) harfi yerinde çoğunlukla “vella” (ولاً) harfi bazen de “ev” (أو) harfi kullanılmaktadır:

Ürdün Lehçesi

محمد سافر ولا عمر؟

Muhammed sâfer vella ‘umer?

Muhammed mi yoksa Ömer mi yolcu?

Fasîh Arapça

أحمد سافر أم عمر؟

E Muhammedün sâfera em ‘umerun?

Muhammed mi yoksa Ömer mi yolcu?

Tasdik sorusu ise Ürdün lehçesinde iki şekilde gelmektedir: İlki olumlu soru cümlesi şeklinde:

Ürdün Lehçesi

أحمد نايم؟

Ahmed nâyim?

“Ahmet uyuyor?”

Fasîh Arapça

أحمد نايم؟

E Ahmedün nâimun?

“Ahmet uyuyor mu?”

Diğeri ise olumsuz soru cümlesi şeklindedir:

Ürdün Lehçesi

ما عندك خبز؟

Mâ ‘indek hubz?

“Sende ekmek yok?”

Fasîh Arapça

أليس عندك خبز؟

E leyse ‘indekehubzun?

“Sende ekmek yok mu?”

3.1.2. Men (من) Soru Edatı:

Ürdün lehçesinde men (من) soru edatının telaffuzu farklıdır. Min (من) şeklinde mim (م) harfine kesra hareke verilerek veya mîn (مين) şeklinde mim (م) harfine kesra hareke vermenin yanında uzatılarak telaffuz edilmektedir. Örneğin;

Ürdün Lehçesi

مين / مين إنت؟

Min/Mîn int?

“Sen kimsin?”

Fasîh Arapça

من أنت؟

Men ente?

“Sen kimsin?”

⁸⁵ Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e-arib*, 53; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *eş-Şâhibî fi fîkhi'l-luğa ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, thk. Muhammed Sakr (Beyrut: Dâr'ul-kütübü'l-İlmiyye, 1997), 183.

⁸⁶ Hâdî Nehr, *İlmu'l-delâleti't-tatbîkî fi't-turâsi'l-'arabî* (Ürdün: Dâr'ul-emel li'n-neşr ve't-tevzî', 2007), 73.

Örnekte görüldüğü üzere men (من) soru edatı Fasih Arapça'da olduğu gibi Ürdün lehçesinde de sorunun başında gelmekte ve akabinde *müsnedün ileyh* gelmektedir. Ürdün lehçesinde men (من) ile kurulan soru cümlelerinde bazen soru edatıyla sorulan şey arasına fasıl zamiri girebilmekte veya soru edatı cümlenin ortasında ve sonunda gelmektedir. Örneğin;

Ürdün Lehçesi

مِنْ هُوَ خَالِكٌ؟

Mîn huvve hâlek?"Q dayın kim?"Fasih Arapça

مَنْ خَالِكٌ؟

Men hâluke?"Dayın kim?"Ürdün Lehçesi

هَذَا ابْنُ مِئْنٍ؟

Hâzâ ibn mîn?

"Bu kimin oğlu?"

Fasih Arapça

لِمَنْ هَذَا الْإِبْنُ؟

Limen hâzâ'l-ibnü?

"Bu oğlan kimin?"

Bu örnekte men (من) soru edatı, Fasih Arapça'daki kullanımının aksine cümlenin başında gelmemiş, "oğul" (ابن) kelimesinin *muzafun ileyhi* olarak cümlenin sonunda yer almıştır.

Ürdün Lehçesi

سَيَّارَةٌ مِئْنٍ هَايَ؟

Seyyâre mîn hây?"Bu araba kimin?"Fasih Arapça

لِمَنْ هَذِهِ السَّيَّارَةُ؟

Limen hâzihi's-seyyâratü?"Bu araba kimin?"

Buradaki örnek ise men (من) soru edatının Ürdün lehçesindeki cümle düzende ortada yer aldığı görülmektedir.

Fasih Arapça'daki men (من) soru edatının Ürdün lehçesindeki diğer bir kullanım türü ise "*naht*"⁸⁷ şeklinde gelmektedir. Önce mim (م) harfi kesralanır, daha sonra zamir soru edatına birleştirilir ve zaminin son harfi fetha ise, fetha kaldırılır ve sakin olan harfe göre hareke eklenerek uzatılır. Örneğin;

Ürdün Lehçesi

مِنْهُو؟ / مِنْهُي؟

Minhû/ Minhî?

"O kim?"

Fasih Arapça

مَنْ هُوَ؟ / مَنْ هِيَ؟

Men huve? / Men hiye?

"O kim?"

⁸⁷ Sözlükte naht kelimesi "ahşap vb. şeyleri yontmak, kabuğunu soymak" anlamına gelir. Marangozun ahşap parçalarını yontup düzeltmesi ve birleştirip yeni bir ürün meydana getirmesi işlemine benzediği için birden fazla kelimedenden yeni bir kelime oluşturmaya da bu ad verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Reşit Özbalkıç, "NAHT", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2022).

3.1.3. Eyne (أين) Soru Edatı:

Fasih Arapça'daki eyne (أين) soru edatının Ürdün Lehçesi'nde kullanılırken başındaki hemze (إ) atılmakta ve onun yerine atıf harfi olan vâv (و) harfi getirilerek veyn (وين) şeklinde telaffuz edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
وين راح أبوك؟	أين راح أبوك؟
<u>Veyn</u> râh ebûk?	<u>Eyne</u> râha ebûke?
“Baban <u>nereye</u> gitti?”	“Baban <u>nereye</u> gitti?”

Bu örnekte eyne (أين) edatı her iki söylemde de cümle başında yer alırken bazen Ürdün lehçesinde cümle sonunda yer almaktadır. Ancak Ürdün lehçesinde her zaman bu şekilde gelmemekte bazen de soru edatı cümle sonunda yer almaktadır. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
أبوك وينه؟	أين أبوك؟
Ebûk veynû?	<u>Eyne</u> ebûke?
“Baban <u>nerede</u> o?”	“Baban <u>nerede</u> ?”

Bahsi geçen soru edatının Ürdün Lehçesi'ndeki bir diğer kullanımı da *naht* şeklinde gelmektedir. Soru edatına zamir bitiştirilerek tek kelime halinde telaffuz edilir. Örneğin; “Neredesin?” sorusu أين أنت؟ şeklinde, “O (erkek) nerede?” sorusu أين هو؟ şeklinde gelmektedir.

Men (من) soru edatının harfi cerli kullanımı Ürdün Lehçesi'nde harfi cerin soru edatına birleştirilmesiyle yani *naht* üslubuyla veya Fasih Arapça'daki haline benzer ayrı bir şekilde gelmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
من وين إنت؟ / من وين إنت؟	من أين أنت؟
<u>Min veyn</u> int? / <u>İmnîn</u> int?	<u>Min eyne</u> ente?
“ <u>Nerelisin</u> ?”	“ <u>Nerelisin</u> ?”

3.1.4. Metâ (متى) Soru Edatı:

Fasih Arapça'daki soru edatı metâ (متى) Ürdün Lehçesi'nde üç şekilde telaffuz edilmektedir. İlki; soru edatının başına kesralı bir hemze (إ) ve akabinde med harfi ekleyip mim harfini de sükûnlu bir şekilde (م) getirmek suretiyle îmtâ (إيمتى) şeklinde telaffuz edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
إيمتى وصلت؟	متى وصلت؟
<u>İmtâ</u> vasalet?	<u>Metâ</u> vasalte?
“ <u>Ne zaman</u> ulaştın?”	“ <u>Ne zaman</u> ulaştın?”

İkinci söyleyiş, soru edatının başına atıf harfinden vav (و) harfiyle beraber med harfi eklenip, mim (م) harfini de nun (ن) harfine dönüştürülerek telaffuz edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
ويتى العرس؟	متى العرس؟
Vîntâ el-urs?	<u>Metâ</u> el-ursu?
" <u>Düğün ne zaman?</u> "	" <u>Düğün ne zaman?</u> "

Üçüncüsü ise, mim (م) harfini kesra hareke verip yanına med harfi eklemek suretiyle yapıp mîâ (ميتى) şeklinde telaffuz edilmesidir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
ميتى تدرس؟	متى تدرس؟
<u>Mîâ</u> tedrus?	<u>Metâ</u> tedrusu?
" <u>Ne zaman ders çalışır-</u> sın?"	" <u>Ne zaman ders çalışır-</u> sın?"

Ürdün Lehçesi'nde Fasih Arapça'da bulunmayan bir soru üslubu bulunmaktadır. Naht üslubuyla kullanılarak elde edilen veynmitâ (وينميتا) soru edatı eyne (أين) ve metâ (متى) soru edatlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu soru edatı "nerede ne zaman?" anlamında olup, belirli bir zamanın ve mekânın hızlıca sorulması istendiğinde kullanılmaktadır.⁸⁸

3.1.5. Kem (كم) Soru Edatı:

Bu edat, Ürdün'ün Lehçelerinde nadiren kem (كم) olarak kullanılmakta olup çoğunlukla tamamen farklı kelimelerle telaffuz edilmektedir. Kem (كم) yerine kullanılan kelimeler şu şekildedir: Fellâhiyye Lehçesi'nde geddîş (قديش), Şehirli Lehçesi'nde eddîş (أديش), ücret sorulurken ise başına be (ب) harfi eklenerek bîş (بيش) veya biddî (بأديه) / biddîş (بأديش) şeklinde telaffuz edilmektedir.

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
أديش / قديش الساعة؟	كم الساعة؟
<u>Eddîş/geddîş</u> es-sâ'a?	<u>Kem</u> es-sâ'atü?
" <u>Saat kaç?</u> "	" <u>Saat kaç?</u> "
<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
بأديش / بقديش خبز؟	بكم الخبز؟
<u>Biddîş/bigeddîş</u>	<u>Bikem</u> 'il-hubzu?
hubz?	
" <u>Ekmek ne kadar?</u> "	" <u>Ekmek ne kadar?</u> "

⁸⁸ Yâsemîn Mûsâ, "Uslûbu'l-istifhâm beyne'l-fushâ ve'l-âmmiyye'l-lehceti'l-Ürdüniyye meselen", 281.

3.1.6. Mâ (ما) Soru Edatı:

Fasih Arapça'daki mâ (ما) soru edatı, Ürdün Lehçesi'nde tamamen farklı bir kelime halinde şû (شو) ve îş (إيش) olarak telaffuz edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
شو اسمك؟	ما اسمك؟
Şû ismek?	Mâ ismuke?
"Adın ne?"	"Adın ne?"

Diğer taraftan mâ (ما) soru edatı, Ürdün Lehçesi'nde harfi cerle beraber kullanıldığında ortaya çıkmakta ve Fasih Arapça'daki haliyle kullanılmaktadır. Örneğin; ما + علی birleşiminden ortaya çıkan alâme (علام) şeklinde telaffuz edilmektedir. Alâme (علام) soru edatı Fasih Arapça'da ؟إذا "Niçin?" anlamına gelirken, lehçede zamirle beraber kullanımında farklı bir anlama gelmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
علامك؟	ما بك؟
Alâmek?	Mâ bike?
"Neyin var?"	"Neyin var?"

Alâme (علام) soru edatı aynı zamanda على أي شيء؟ ifadesinin *naht* üslubuyla birleşiminden doğan alîş (عليش) şeklinde kullanımı da bulunmaktadır.⁸⁹

3.1.7. Mâzâ (ماذا) ve Limâzâ (لماذا) / Lime (لِمَ) Soru Edatları:

Mâzâ (ماذا) soru edatı, mâ (ما) soru edatında olduğu gibi, Ürdün Lehçesi'nde şû (شو) ve îş (إيش) olarak telaffuz edilmektedir. Şû (شو) ve îş (إيش) soru edatları aslında على أي شيء ifadesinin *naht* üslubuyla kısaltılması sonucu elde edilmiştir. Bu soru edatları da genelde cümle başında gelmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
إيش / شو تعمل؟	ماذا تعمل؟
Îş/şû ta'mel?	Mâzâ ta'melü?
"Ne çalışıyorsun?"	"Ne çalışıyorsun?"

Limâzâ (لماذا) / lime (لِمَ) soru edatının; Ürdün Lehçesi'ndeki karşılığı, لأى يشء؟ ifadesinin *naht* üslubuyla kısaltılması sonucu elde edilen lîş (ليش) kelimesidir. Hemze düşürülmüş, sonra iki kelime birleştirilmiştir. Bu edatın Ürdün Lehçesi'ndeki diğer kullanım şekli ise; vav eklenerek elde edilen liveyş (لويش) kelimesidir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
ليش / لويش نمت؟	لماذا نمت؟
Lîş/liveyş nimt?	Limâzâ nimte?
"Neden/Niçin uyudun?"	"Neden/Niçin uyudun?"

Bir üçüncü kullanım şekli de liveyh (لويه) kelimesidir. Liveyş (لويش) kelime-

⁸⁹ Yâsemîn Mûsâ, "Uslûbu'l-istifhâm beyne'l-fushâ ve'l-âmmiyye'l-lehceti'l-Ürdüniyye meselen", 283.

sindeki şin (ش) harfinin düşürülmesi ve yerine he (ه) harfinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Soru cümlesinin başında yer alır. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
لويه تأخرت؟	لماذا تأخرت؟
Liveyh te'ehhart?	Limâzâ te'ehharte?
"Neden/Niçin geciktin?"	"Neden/Niçin geciktin?"

3.1.8. Keyfe (كيف) Soru Edatı:

Ürdün Lehçesi'nde sükunlu ye (ي) harfinden önceki harf her zaman kesra hareke verilerek okunmaktadır. Bu soru edatının kullanım şekillerinden biri de ye (ي) harfinden önceki harf olan kef (ك) harfine kesra hareke verilerek kîf (كيف) şeklinde telaffuz edilmesiyle elde edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
كيفك؟	كيف حالك؟
Kîfek?	Keyfe hâlûke?
"Nasılsın?"	"Nasılsın?"

Diğer bir kullanımı ise; kef (ك) harfinin ç (تش) sesiyle değiştirilmesiyle elde edilen çîf (تشيف) olarak telaffuz edilen kelimedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
تشيفك؟	كيف حالك؟
Çîfek?	Keyfe hâlûke?
"Nasılsın?"	"Nasılsın?"

Diğer bir telaffuzda ise, keyfe (كيف) soru edatının tamamen değişmiş işlûn (اشلون) şeklinde başka bir kelime ile kullanıldığı görülmektedir. Bu yeni kelime أي شيه لونك؟ ifadesinin *naht* üslubuyla kısaltılması sonucu elde edilmiştir. Bazen ba-sındaki elif (ا) de düşürülür ve şilûn (شلون) şeklinde de telaffuz edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
اشلونك / شلونك؟	كيف حالك؟
İşlûnek/Şilûnek?	Keyfe hâlûke?
"Nasılsın?"	"Nasılsın?"

3.1.9. Eyyü (أي) Soru Edatı:

Bu soru edatı Ürdün Lehçesi'nde Fasih Arapça'da olduğu gibi cümledeki konumuna göre son harekesi değişkenlik göstermeden eyyâ (أي) şeklinde ve bu kelimelemeden sonraki kelimenin ilk harfi de sükûnlu bir şekilde getirilip telaffuz edilmektedir. Örneğin;

<u>Ürdün Lehçesi</u>	<u>Fasih Arapça</u>
أي كتاب شريت؟	أي كتاب اشتريت؟

Eyyet'kitâb şerî't?

"Hangi kitabı satın aldın?"

Eyye kitâbin iştareytü?

"Hangi kitabı satın aldın?"

Diğer bir kullanımda da şinû (شنو) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımı bedevî lehçesinde daha yaygındır. Örneğin;

Ürdün Lehçesi

شنو الكتاب اللي شريتته؟

Şinû'l-kitâb illî şerî'te?

"Hangi kitabı satın aldın?"

Fasih Arapça

أي كتاب اشتريت؟

Eyye kitâbin iştareyte?

"Hangi kitabı satın aldın?"

Her iki kullanımda da soru edatının başta yer aldığı ve cümle düzeninin de Fasih Arapça'daki cümle düzeni ile benzer olduğu görülmektedir.

Ürdün Lehçesi'nde yer alan ancak Fasih Arapça'da kullanımı olmayan bir soru üslubu bulunmaktadır. Bu üslupta sorunun içerisinde herhangi bir soru edatı kullanılmamakta ve sonuna "değil mi?" veya "doğru mu?" anlamlarına gelen "مزبوط" ve "صح" sözcükleri eklenmektedir. Örneğin;

محمد ما سافر امبارح، مزبوط؟

Muhammed mâ sâfir imbârih, mazbût?

"*Muhammed dün gitmedi, değil mi?*"

امبارح، ما داومت، صح؟

İmbârih mâ dâvimit, sah?

"*Dün, işe gitmedin, doğru mu?*"

Bu üslupta soruyu soran kişi, soruyu yönelttiği kişiden yani muhatabından söylediği cümleye her iki tarafın da bildiği gerçeğe bir onay beklemektedir. Diğer bir ifadeyle her iki tarafında bildiği bir gerçeği soruyu yönelten, muhatabının ağzından yeniden duymak istemektedir.

Tablo 3. Fasih Arapça'daki Soru Edatlarıyla Kurulmuş Cümlelerin Ürdün Lehçeleri'ndeki Karşılıkları

	Fasih Arapça	Şehirli Lehçesi	Fellâhiyye Leh- çesi	Bedevî Lehçesi
1.	من هو؟	مين هو؟	مين هو؟	مين هو؟
2.	من في المدرسة؟	مين في المدرسه؟	مين في المدرسه؟	مين في المدرسه؟
3.	لمن هذه السيارة؟	لمين هاي السيارة؟	لمين هاي السيارة؟	لمنو هاذ السيارة؟
4.	أين أمك؟	وين أمك؟	وين إيمك؟	وين أمك؟
5.	من أين قدمت؟	مين وين جيت؟	مين وين جيت؟	مين وين جيت؟ (أو لقيت؟)
6.	إلى أين أنت مسافر؟	وين مسافر؟	وين مسافر؟	وين مسافر؟
7.	متى وصلت؟	إمتى وصلت؟	إمتى وصلت؟	أمييت وصلت؟
8.	متى تدرس؟	إمتى بتدرس؟	إمتى بتكر؟	أمييت تدرس؟
9.	إلى متى تسهر؟	لإمتى يتسهر؟	لامتى يتسهر؟	لامييت يتسهر؟

	Fasih Arapça	Şehirli Lehçesi	Fellâhiyye Leh- çesi	Bedevî Lehçesi
10.	متى العرس؟	إمتى العُرُس؟	إمتى العُرُوس؟	أمييت العِرس؟
11.	متى ستخرج؟	إمتى بذك تطلع؟	إمتى بذك تطلع؟	أمييت تبي تطلع؟
12.	كم عمرك؟	أدیش عُمرک؟	کذیش عُمرک؟	کم عُمرک؟
13.	بكم الخبز؟	بأدیش الخبز؟	بکذیش الخبز؟	بکم الخبز؟
14.	كم الساعة؟	أذیش الساعه؟	کذیش الساعه؟	کم الساعه؟
15.	ما بك؟	شو مآلك؟ إيش مالک؟	شو مآلك؟ إيش ماالک؟	شُنو مآلك؟
16.	ما اسمک؟	شو إسمک؟ إيش إسمک؟	شو اسمک؟ إيش اسمک؟	شُنو اسمک؟
17.	أي شيء هو؟	إيش هو؟	إيش هو؟	شُنهو؟
18.	ماذا تعمل؟	شو يتسوي؟	شو يتسأوي؟	شُنو تسوي؟
19.	لماذا جئت؟	ليش جيت؟	لليش جيت؟	لُشو جيت؟
20.	لماذا لم تم؟	ليش ما نيوت؟ (مَبِيْتِش)	لليش ما نيوت؟ (مَبِيْتِش)	لُشو ما نيوت؟
21.	كيف حالک؟	كيف حالک؟	تشيف حالتش؟	شُنو علومتک؟
22.	أي كتاب اشتريت؟	أيا کتاب شريت؟	أيا جتاب شريت؟	شُنو الكتاب اللي شريت؟
23.	هل أنت طالب؟	إنت طالب؟	إنت طالب؟	إنت طالب؟
24.	هل من شيء؟	شو في؟	شو في؟	شون في؟
25.	أحمد مسافر أم عمر؟	إحمّد مسافر؟	إحمّد مسافر؟	إحمّد مسافر؟

Sonuç

Lehçelerde öne çıkan en önemli özelliklerden biri kelimelerdeki fonetik değişimlerdir. Ürdün'de konuşulan lehçelerde de soru edatlarının büyük bir çoğunluğunda ya harflerin sesleri değişmiş ya da kelimenin tamamı değiştirilerek yerine farklı bir kelime getirilmiştir.

Fasih Arapça'daki istifhâm üslubunda soru edatları daima soru cümlelerinin başında yer almaktadır. Soru edatlarının cümle içerisinde ortada veya sonda söylendiğinde bu cümle Fasih Arapça'da düşük bir cümle sayılmakta ve kabul görmemektedir. Ancak bu kural, Ürdün Lehçeleri'nde bulunmamakta, soru edatları sıkça yer değiştirmektedir. Soru edatları tonlamaya ve vurguya göre cümlelerin ortasında veya sonunda yer almaktadır.

Fasih Arapça'daki hemze (هـ) ve hel (هل) soru edatları Ürdün Lehçeleri'ndeki soru cümlelerinde gizlenmekte, bu edatların yerine tonlama ve vurgu yoluyla soru sorulduğu ifade edilmektedir. Bu üslubun Fasih Arapça'da yer alıp almadığı dilbilimciler arasında tartışma konusudur. Kimileri bunun mümkün olacağını söylerken, kimilerine göre bu kullanım Fasih Arapça'nın istifhâm üslubundaki cümle yapısına ters düşmektedir.

Bir diğer farklılık ise; Fasih Arapça'da *eyyü* (أي) dışındaki soru edatları mebni ve her zaman tek başlarına gelirken, Ürdün Lehçeleri'nde soru edatlarının fonetiği lehçeden lehçeye farklılık gösterirken, soru edatlarına zamir bitişebilmektedir.

Ürdün Lehçesi'nde bazı soru edatlarında *naht* üslubuna rastlanılmaktadır. Birden fazla sözcüğün birleştirilmesi ve tek kelime haline getirilmesiyle oluşturulan yeni sözcüklerden soru edatları meydana gelmektedir. Bu yeni soru edatlarına bazen zamir de bitişmektedir. Fasih Arapça'daki istifhâm üslubunda *naht* üslubu bulunmamaktadır.

Fasih Arapça'da bulunan soru edatları bazen Ürdün Lehçesi'nde lafız olarak aynı şekilde yer almakta ancak anlam yönünden değişikliğe uğramaktadır. *علام* ifadesi Fasih Arapça'da *إلى* (Niçin?) anlamına gelirken, Ürdün Lehçesi'nde *ما بك؟* (Neyin var?) anlamına gelmektedir.

Fasih Arapça'da *ennâ* (أنى) ve *eyyâne* (أيان) soru edatlarının karşılığı Ürdün Lehçesinde bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra; *eyne* (أين) ve *metâ* (متى) soru edatlarının birleşimiyle elde edilen *veynmitâ* (وينمتى) soru edatı, Ürdün Lehçesi'nde bulunan ancak Fasih Arapça'da yer almayan bir soru edatıdır.

Fasih Arapça'da olduğu gibi Ürdün Lehçesi'nde de *kem* (كم) soru edatının başına bir şeyin değeri veya ücreti sorulacağını zaman be (ب) harfi ceri getirilmektedir. Bu gibi diğer bazı özellikler hem Fasih Arapça'da hem de Ürdün Lehçesi'nde ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* MÖ (%50), MA (%50); *Literature review / Literatür taraması:* MÖ (%50), MA (%50); *Data collection / Veri toplama:* RK (%60), MA (%40); *Data analysis / Veri analizi:* MÖ (%50), MA (%50); *Writing the article / Makalenin yazımı:* MÖ (%100), MA (%0) *Revision the article / Makale revizyonu:* MÖ (%100), MA (%0)

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdurrahmân b. Haldun. *el-Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Abdurrahmân Celâlüddînes-Suyûtî. *el-Muzhir*. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye: Beyrut, 1988.
- 'Abdurrahmân el-Cebertî. *Târihu 'Acâibi'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr*. Dâru'l-Cil-Dâru'l-Fâris, ts.
- Ahmad Khalaf Sakarna. *Phonological Aspects of 9abady Arabic: A Bedouin Jordanian Dialect*. Madison: University of Wisconsin, Doktora Tezi, 1999.
- Ahmed b. 'Adinnu'r el-Mâlekî. *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfu'l-Me'ânî*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimeşk: Dâr'ul-Kâ', 2002.
- Ahmed b. Fâris b. Zekerîya b. Fâris. *Mu'cemu meq'ayisi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Dâru'l-fikr, 1979.
- Ahmet Şen, Soner Akdağ. "Modern Standart Arapça ve Bazı Arap Dialektlerinde Gelecek Zaman Formları". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 21/52 (2021), 179-198.
- Ali Bulut. *el-Belâgatü'l-Müyessera el-Meânî -el-Beyân - el-Bedî'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 17. Basım, 2021.
- B. Moritz. "Arap Yazısı". *İslam Ansiklopedisi (İslam Alemleri Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyoğrafya Lugatı)*. 1/498. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Berke Vardar. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Abc Kitabevi, 1998.
- Cevherî. *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut, 1987.
- Charles A. Ferguson. "Diglossia". *Journal of The Linguistic Circle of New York* 15/2 (1959).
- Charles W. Kreidler. *Describing Spoken English*. USA: Routledge, 1997.
- Christopher Lucas. "On Wilmsen on the Development of Postverbal Negation in Dialectal Arabic". *Zeitschrift für arabische Linguistik* 67 (2018), 44-70. <https://doi.org/10.13173/zeitarabling.67.0044>
- Çetiner, Bedreddin. "Arap Aleminde Fasih Dil-Ammi Dil Mücadelesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (14 Ocak 2014). <https://doi.org/10.15370/muifd.30426>
- Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi. *el-Kitâb*. thk. Abdu's-selâm Hârûn. Beyrut: Dâr'ul-cil, 1991.
- Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin İbn Hişâm. *Kavâ'idü'l-i'râb*. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, ts.
- Ebu Muhammed Abdullah Cemaleddin İbn Hişâm. *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'arib*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1995.
- Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Naim Zerzur. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut, 1987.
- Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni. *eş-Şâhibî fî fîkhi'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*. thk. Muhammed Sakr. Beyrut: Dâr'ul-kütübü'l-'ilmiyye, 1997.
- el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdülmü'min Hafâcî. Beyrut, 5. Basım, 1980.
- Enam Al-Wer. "New-Dialect Formation: The Amman Dialect". *Arabic And Contact-Induced Change*. ed. Christopher Lucas, Stefano Manfredi. 551-566. Berlin: Language Science Press, 2020.
- Enam Al-Wer. "The Formation of The Dialect of Amman". *Arabic In The City: Issues In Dialect Contact And Language Variation*. ed. Miller, C.-Al-Wer, E.- Caubet, D. - Watson, Janet C. E. 55-76. New York/London: Routledge, 2007.

- es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî. *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yusuf es-Sameylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- ez-Zemahşerî. *Esâsu'l-belâğa*. Beyrut, ts.
- Fahreddîn er-Râzî. *Muhtâru's-Sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyhu Muhammed. Beyrut, 1999.
- Hâdî Nehr. *'İlmu'l-delâleti't-tatbîkî fi't-turâsî'l-'arabî*. Ürdün: Dâr'ul-emel li'n-neşr ve't-tevzi', 2007.
- Halîl 'Amâyirah. *Fî't-tahlîli'n-nahvî*. Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1. Basım, 1987.
- Hüseyn G. Yurdaydın. *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Ignac Goldziher. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 4. Basım, 2019.
- İbn Fâris. *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luga*. thk. Mustafa eş-Şevîmî. Beyrut: Müessesetü Bedrân, 1964.
- İbn Hişâm el-Ensârî. *Şerhu Kadri'n'-Nedâ ve Belli's-Sadâ*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut, 2004.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İlhami Sığırıcı. "Öğretimsel Açıdan Türkiye Türkçesinde Temel Tonlama Türleri ve İşlevleri". *Litera: Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 26/2 (2017), 15-28.
- İn'âm Fevâl Akkâvî. *el-Mu'ceü'l-mufassal fi 'ulûmî'l-belâğa el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l- 'İlmiyye, 1992.
- Janet Watson. "Arabic Dialects (General Article)". *The Semitic Languages: An international handbook*. ed. S. Weninger vd. Berlin: Handbooks of Linguistics and Communication Science (HSK), 2011.
- Jonathan Owens. *A Linguistic History of Arabic*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Lorraine K. Obler. *Reflexes of Classical Arabic şay'un 'thing' in the modern dialects: a study in patterns of language change*. USA: University of Michigan, Doktora Tezi, 1975.
- Mehmet Reşit Özbalkıç. "NAHT". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naht>
- Mohammed Muqbil Swileh Alluhaybi. *Negation in Modern Arabic Varieties From a Typological Point of View*. Londra: SOAS, University of London, Doktora Tezi, 2019.
- Mutasim Al-Deaibes. *The Phonetics And Phonology Of Assimilation And Gemination In Rural Jordanian Arabic*. Kanada: University of Manitoba, Department of Linguistics, Doktora Tezi, 2016.
- Nihad M. Çetin. "ARAP - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap>
- Nusrettin Bolelli. *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Pavle Ivić. "Dialect | Linguistics | Britannica". *Britannica Dictionary*. Erişim 14 Mayıs 2022. <https://www.britannica.com/topic/dialect>
- Sa'düddin Teftâzânî. *el-Mutavval 'alâ't-Telhîs*. İstanbul: Mataba-i 'Âmire, 1891.
- Sa'îd Muhammed Bedevî. *Müsteviyâtü'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsrati fi Mısr*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Soner Gündüzöz. "Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8 (2003), 69.
- Şevkî Dayf. *el-Edebu'l-'Arabî el-Mu'âsir fi Mısr*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 7. Basım, ts.
- Yâsemîn Mûsâ. "Uslûbu'l-istifhâm beyne'l-fushâ ve'l-'âmmiyye'l-lehçeti'l-Ürdüniyye mesele". *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb* 72/4 (2012), 271-293.
- "Arabic Language | History & Alphabet | Britannica". Erişim 27 Nisan 2022.

- <https://www.britannica.com/topic/Arabic-language>
- Department of Statistics, Jordan. "Population". Erişim 17 Haziran 2022.
http://dosweb.dos.gov.jo/DataBank/Population_Estimares/PopulationEstimates.pdf
- TDV İslam Ansiklopedisi. "SÎRETÜ BENÎ HİLÂL - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 23 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siretu-beni-hilal>
- The Leader in Arabic Translation Services. "The Industry Arabic Guide to Arabic Dialects". Erişim 23 Mayıs 2022. <https://industryarabic.com/arabic-dialects/>
- Ethnologue. "What Are the Top 200 Most Spoken Languages?" 03 Ekim 2018. Erişim 27 Nisan 2022. <https://www.ethnologue.com/guides/ethnologue200>
- The World Factbook. "World". 19 Nisan 2022. Erişim 27 Nisan 2022. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/world/#people-and-society>

